

IOANNIS PHILOPONI LIBELLVS DE PASCHATE

DISSERTATIO PHILOLOGICA

QVAM SCRIPSIT

AD SVMMOS IN PHILOSOPHIA HONORES

AB AMPLISSIMO

PHILOSOPHORVM IENENSIVM ORDINE

RITE IMPETRANDOS

CAROLVS WALTER

BREMERHAVENSIS

LIPSIAE

TYPIS B. G. TEVBNERI

MDCCCXCIX

Genehmigt von der philosophischen Fakultät der Universität Jena auf Antrag des Herrn Geh. Hofrat Professor Dr. Goetz.

Jena, den 23. Juli 1898.

Geh. Hofrat Prof. Dr. Thomae,
d. Z. Dekan.

Numeri sunt commentationum philol. Ien. vol. VI, 2.

IOANNIS PHILOPONI
LIBELLUS DE PASCHATE

EDIDIT ET PRAEFATIONE ORNAVIT

CAROLUS WALTER
BREMERHAVENSIS

Praefatio.

Libellus quem editurus sum in codice Vindobonensi theologico graeco 29 inscribitur: Ὅτι τῇ τρεισκαιδεκάτῃ τῆς σελήνης πρὸ μιᾶς τοῦ νομικοῦ πάσχα τὸ μυστικὸν τοῦ κυρίου γέγονε δεῖπνον καὶ ὡς οὐ τὸν ἀμνὸν τότε μετὰ τῶν μαθητῶν ἔφαγεν ὁ Χριστός. Quaeritur igitur, utrum Christus legitimum an mysticum pascha cum discipulis celebraverit. Auctor huius tractatus tertia decima luna Christum mysterium suum discipulis tradidisse ratus eos impugnat, qui cum legitimo paschate mysticum eum coniunxisse credunt, quartodecimanos igitur qui dicuntur. Ac primum quidem exponit modo ad id tempus, quo baptizatus esset ab Ioanne, Iesum Iudaeorum ritum secutum esse. Deinde contendit eum tertio decimo die mensis primi eucharistiam instituisse ante legitimum pascha, quod quinto decimo die, ut nonnulli censent, aut per errorem aut consilio factum esse omnino negat. Tum ex ipsius domini verbis (Luc. 22, 15) ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν πρὸ τοῦ με παθεῖν satis apparere ostendit eum non vetus et legitimum, sed novum et mysticum pascha celebrare voluisse. Quibus peractis ad dissensionem illam euangelistarum de die cenae dominicae solvendam transit. Quam ita tollit, ut Matthaei[1]) et Marci[2]) verba τῇ πρώτῃ τῶν ἀζύμων idem velle quod τῇ πρὸ τῶν ἀζύμων existimet, porro Lucae locum (22, 7): ἦλθεν δὲ ἡ ἡμέρα τῶν ἀζύμων κτλ. nihil aliud valere nisi ἤγγιζεν δὲ ἡ ἡμέρα τῶν ἀζύμων multis exemplis comprobet. Appendicis modo, ut ita dicam, in fine huius libelli demonstrat ut ex alio librorum suorum ita ex hac disputatione intellegi posse Mosem noctem cum antecedente, non cum insequente die iunxisse.

Ad contextum huius libelli constituendum duobus usus sum codicibus. Quorum alter in bibliotheca Caesarea Vindobonensi exstat.

---

1) Matth. 26, 17. 2) Marc. 14, 12.

Est codex theologicus graecus 29, qui cum alia tum Ioannis Philoponi libros VII de opificio mundi[1]) continet, saeculo decimo exeunte vel undecimo scriptus. Collationem quam fecit Henricus Gelzer mihi liberaliter concessit. Alter est Coislinianus 378 (olim 72), quem Montefalconius in bibliotheca Coisliniana p. 585 accurate descripsit. Codicem, quem bibliothecae Parisinae praefecti humanissime Ienam miserunt, ipse contuli. Quarto vel quinto decimo saeculo Montefalconius eum attribuit, scriptura autem magis ad quintum decimum saeculum videtur pertinere. Multo deterior est Vindobonensi, persaepe alium verborum ordinem praebet, permulta etiam omittit, ut tota ea pars, qua auctor euangelistarum verba *τῇ πρώτῃ τῶν ἀζύμων* et *ἦλθεν ἡ ἡμέρα τῶν ἀζύμων* fusius interpretatur, omnino desideratur. Undecimo loco (fol. 181^r—184^v) hunc tractatum habet, qui inscribitur: *Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ λόγος περὶ ἀζύμων.* Sed iam Montefalconius adnotavit: 'Est Ioannis Philoponi, editus a Balthasare Corderio cum eiusdem Philoponi opere in Hexaemeron. Inchoatur liber his verbis: *Ἐζήτηταν περὶ τοῦ δείπνου τοῦ δεσποτικοῦ πολλοῖς.*' Vides in hoc codice disputationem Ioanni Damasceno addictam esse, cum in Vindobonensi nomine auctoris careat. Quae cum ita sint, inquiri oportet, uter librum confecerit, Ioannes Damascenus, quem Coislinianus nominat, an Ioannes Philoponus, ut Montefalconio placet. Praeter Montefalconium alii quoque viri docti hoc opusculum Philopono adscripserunt: quorum in numero sunt Corderius[2]), Le Quien[3]), Usteri[4]), Kuelb[5]), Gafs.[6]) Quibus adversatur Nauck[7]), qui ut Philoponum ita Ioannem Damascenum auctorem esse funditus negat. Sane quidem Ioannes Damascenus de cena ultima Christi aliter sentit atque ille, qui hunc librum confecit, id quod ex duobus imprimis locis, quos iam Le Quien attulit, facile potest intellegi. Quorum alter in principali eius opere de

---

1) Ioannis Philoponi de opificio mundi libri VII rec. Gualterus Reichardt Lipsiae 1897.

2) Corderius in editione p. 283.

3) Le Quien in editione operum Ioannis Damasceni (Parisiis MDCCXII) tom. I p. LXXII v. s. nro. II.

4) Commentatio critica, in qua evangelium Ioannis genuinum esse ex comparatis IV evangeliorum narrationibus de coena ultima et passione Iesu Christi ostenditur. Scripta a Leonardo Usterio Turici 1823.

5) Kuelb in encycl. Halensi sect. II vol. XXII s. v. Johannes der Grammatiker (p. 192).

6) Gafs apud Herzog, Realencycl. s. v. Joh. Philop.

7) Nauck in encycl. Halensi sect. III vol. XXIII s. v. Philoponus (p. 469).

fide orthodoxa invenitur, ubi IV 13 haec exstant[1]): 'Μέλλων γὰρ τὸν ἑκούσιον ὑπὲρ ἡμῶν καταδέχεσθαι θάνατον ἐν τῇ νυκτί, ἐν ᾗ ἑαυτὸν παρεδίδου, διαθήκην καινὴν διέθετο τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις καὶ δι' αὐτῶν πᾶσι τοῖς εἰς αὐτὸν πιστεύουσιν. Ἐν τῷ ὑπερῴῳ τοίνυν τῆς ἁγίας καὶ ἐνδόξου Σιὼν τὸ παλαιὸν πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ φαγὼν καὶ πληρώσας τὴν παλαιὰν διαθήκην νίπτει τῶν μαθητῶν τοὺς πόδας κτλ.' Alter est in homilia secunda in dormitionem B. Mariae virginis IV[2]): 'ἐν ᾗ (i. e. ἐν τῇ πόλει Δαβίδ) τὸ πάσχα τὸ τυπικὸν ὁ νομοδότης Χριστὸς ἐκτετέλεκε καὶ πάσχα τὸ ἀληθὲς ὁ παλαιᾶς καὶ νέας διαθήκης θεὸς παραδέδωκεν· ἐν ᾗ τὸ δεῖπνον μυστικὸν τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ . . . ἐλῃνοβάτησεν.' Vides igitur quae his locis exponuntur contraria esse eis, quae Pseudo-Damascenus ille contendit. Qui omni modo infitiatur Christum, cum eucharistiae sacramentum instituisset, vetus manducasse pascha: oppugnat enim eos, qui 'τὸ συναμφότερον τότε γεγονέναι φασίν, πρότερον μὲν τὸ νομικὸν πάσχα πληρώσαντος τοῦ Χριστοῦ, τούτῳ δὲ τὸ ἀληθινὸν εὐθὺς καὶ μυστικὸν ἐπισυνάψαντος, οὗ τύπος ἐκεῖνο ἦν.'[3]) Nec tamen Nauckio adstipulari possum, qui praeterquam quod hunc librum 'die abgeschmackteste aller Salbadereien' vocat, hanc aperuit sententiam: 'dafs jemand arglos genug sein konnte, ein solches Fabrikat äufserster Barbarei dem Philoponus zuzuschreiben, grenzt an das Unglaubliche.' Sed varia exstant indicia, ex quibus satis apparet Ioannem Philoponum hunc libellum scripsisse.

Ac primum quidem anonymus ille in fine disputationis post ipsam argumentationem locum quendam ex alio operum suorum affert. Dicit enim: ''Εντεῦθεν καὶ ἕτερον ἡμῖν συνευπόρηται ἀλλαχοῦ δεδειγμένον ἱκανῶς, ὅπερ συντόμως ὑπομνήσω νῦν, ὡς οὐ τὴν νύκτα Μωϋσῆς τῇ μετ' αὐτὴν συναποδίδωσιν ἡμέρᾳ, καθά τισιν ἔδοξεν, ἀλλὰ τῇ πρὸ αὐτῆς.'[4]) Certe voce ἀλλαχοῦ nondum perspicue indicatur, quo in libro auctor de hac quaestione egerit, sed omni dubitatione liberamur, si verba, quae totius opusculi finem faciunt, consideramus: 'ὅσα δὲ τούτῳ προσάντη ἔδοξεν εἶναί τισιν, ἐξηγούμενοι τὸ 'ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα μία' διελύσαμεν'[5]), unde facile cognosci potest quemnam librum in animo habuerit auctor. Quis is sit quaerentibus haud ambigue potest responderi: Ioannes Philoponus est, qui sexto floruit saeculo.

---

1) ed. Le Quien tom. I p. 268. 2) tom. II p. 871.
3) p. 209 14. 4) p. 221 18. 5) p. 222 6.

Cuius ex multis scriptis hoc loco conferendi sunt libri de mundi creatione, quorum in altero ille verba '*καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα μία*' (ex versione a Septuaginta facta) interpretatus est. Atque in capite XXII eiusdem libri eodem loco veteris testamenti (Lev. 23, 5. 6) adhibito eodem sententiarum conexu usurpato eisdem fere verbis Iudaeos non ad insequentem, sed ad antecedentem diem computasse noctem contendit:

Cf. *Philop. de op. mundi* II 22 (ed. Reichardt p. 103), ubi Levitici loco exscripto haec verba adicit: *Εἰ οὖν σφάζεσθαι μὲν ὁ νόμος κελεύει πρὸς ἑσπέραν τῇ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ τὸ πρόβατον, ἐσθίεσθαι δὲ τῇ νυκτὶ ταύτῃ, τουτέστιν τῇ συνημμένῃ τῇ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ, πάσχα δὲ τὴν νύκτα ταύτην καλεῖ, τὰ δὲ καταλειπόμενα εἰς τὸ πρωῒ τῆς πεντεκαιδεκάτης πυρὶ κατακαίεσθαι κελεύει, τὴν δὲ νύκτα τοῦ πάσχα, ἐν ᾗ τὸ πρόβατον ἐσθίεται, μὴ τῇ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ λογιούμεθα τοῦ μηνός, ἀλλα τῇ μετ' αὐτὴν πεντεκαιδεκάτῃ, συμβαίνει τὸ πάσχα μὴ τὴν τεσσαρεσκαιδεκάτην εἶναι, ἀλλὰ τὴν πεντεκαιδεκάτην· ἀλλ' ὁ νόμος οὐδαμοῦ πάσχα καλεῖ τὴν πεντεκαιδεκάτην ἀλλὰ πρώτην τῶν ἀζύμων·*

In fine huius libelli haec habes: *Εἰ οὖν ἐθύετο μέν, ὡς ὁ νόμος λέγει, πρὸς ἑσπέραν τῇ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ τὸ πρόβατον, ἠσθίετο δὲ ἀνὰ μέσον τῶν ἑσπερινῶν, τουτέστι μέσην νύκτα, ὅτε καὶ τὰ πρωτότοκα τῶν Αἰγυπτίων ἀπώλετο, τὴν δὲ τεσσαρεσκαιδεκάτην ἡμέραν καὶ αὐτὸν τοῦτον τὸν καιρὸν πάσχα τῷ κυρίῳ καὶ ἑορτὴν ὀνομάζει τοῦ πάσχα, πᾶσιν οἶμαι δῆλον, ὅτι τῇ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ ἡμέρᾳ τὴν μετ' αὐτὴν νύκτα προσῆψε· τὴν γὰρ μετὰ τὸ πάσχα πεντεκαιδεκάτην ἑορτὴν τῶν ἀζύμων ὠνόμασεν, οὐχὶ τοῦ πάσχα ἑορτήν. εἰ δὲ ἡ νὺξ τῆς ἐπιούσης ἦν ἡμέρας, ἐν ᾗ τὸν ἀμνὸν ἤσθιον, πάντως ἂν τὴν πεντεκαιδεκάτην ἑορτὴν ἐκάλει τοῦ πάσχα δικαίως.*

Sed etiam alia argumenta reperiuntur, quae sententiae nostrae fidem facere videntur. Ante omnia observandum est Philoponum cum huius tractatus auctore in die quo mortuus est Christus concordare; nam cum dicit de op. m. II 22 (p. 106) sexta decima luna eum resurrexisse, profitetur eum quarta decima luna e vita excessisse. Quibuscum conferas huius libelli haec verba[1]): *τῇ δὲ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ εἰς τὸ σταυρωθῆναι παρεδόθη, ἣν ὁ κύριος πάσχα ὠνόμασε καὶ Παῦλος.* Deinde similes sunt loci, ubi allatis Levitici (25, 5, 6) verbis haec leguntur:

1) p. 214 17.

de op. m. II 22 (p. 103 25): ἀλλ᾽ ὁ νόμος οὐδαμοῦ πάσχα καλεῖ τὴν πεντεκαιδεκάτην ἀλλὰ πρώτην τῶν ἀζύμων

de pasch. (p. 218 27): ἀλλ᾽ ὅμως οὐ καλεῖ τὴν τεσσαρεσκαιδεκάτην ἑορτὴν τῶν ἀζύμων ὁ νόμος ἀλλ᾽ ἑορτὴν τοῦ πάσχα, τὴν δὲ μετ᾽ ἐκείνην πεντεκαιδεκάτην ἑορτὴν τῶν ἀζύμων καὶ πρώτην τῶν ἀζύμων.

Neque casu accidisse mihi videtur, quod eodem utuntur enuntiato relativo, ut noctem definiant, qua Iudaei paschalem agnum comedebant:

de op. m. II 22 (p. 103 21): τὴν δὲ νύκτα τοῦ πάσχα, ἐν ᾗ τὸ πρόβατον ἐσθίεται

II 22 (p. 104 4): ἡ νύξ, ἐν ᾗ τὸ πρόβατον ἠσθίετο

de pasch. (p. 214 26): εἰ οὖν πάσχα ἦν ἡ τεσσαρεσκαιδεκάτη, ἐν ᾗ τὸ πρόβατον ἠσθίετο.

Ne id quidem casui tribuere velim, quod digressio illa de paschate, quae inest in capite XXII libri de mundi creatione secundi, eodem modo absolvitur quo haec commentatio:

de op. m. II 22 (p. 106 25): Ὅσα μὲν οὖν τῶν Θεοδώρου πιθανότητα εἶχέ τινα τοῦ προηγεῖσθαι τῆς ἡμέρας τὴν νύκτα, διελυσάμην εἰς δύναμιν·

de pasch. (p. 222 6): Ὅσα δὲ τούτῳ προσάντη ἔδοξεν εἶναί τισιν, ἐξηγούμενοι τὸ ‛ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα μία᾽ διελύσαμεν.

Atque non modo in hoc capite sed etiam in aliis partibus librorum de opificio mundi exstant loci, qui ad verbum fere cum hoc opusculo consentiunt. Haec praesto sunt vestigia similitudinis:

de op. m.:

IV 3 (p. 164 19): ὅπερ ἀδύνατόν τε καὶ ἄτοπον ὑποτίθεσθαι κτλ.

III 9 (p. 130 7): ὅταν δὲ τὴν διάμετρον ἀποστάσης τὸ πρὸς ἡμᾶς αὐτῆς μέρος ὅλον ἀντιπρόσωπον τῷ ἡλίῳ γένηται.

III 16 (p. 155 25): σκόπει δὲ καὶ τὴν τῶν ἑβδομήκοντα λέξιν· οὐ γὰρ εἶπον κτλ.

de pasch.

p. 213 2: καὶ ἄλλως ἄτοπον ἦν καὶ ἀδύνατον κτλ.

p. 213 14: ὅτε πλησιφαὴς οὖσα τὴν διάμετρον ἀποσταίη τοῦ ἡλίου ἀντιπρόσωπος αὐτῷ γενομένη

p. 215 7: σκόπει τὴν λέξιν· ‛δείπνου᾽ φησὶν ἁπλῶς κτλ.

IV 5 (p. 169 15): ὅπερ ἐστὶν ἐναργῶς ψεῦδος	p. 217 18: ὅπερ ἐναργῶς ἐστι ψεῦδος
II 18 (p. 91 12): ὁμολογούμενον ἄρα τῆς ὑποθέσεως τὸ ψεῦδος	p. 220 5: ὁμολογουμένης οὔσης καὶ παρ' αὐτὰ τῆς ἐναντιολογίας τε καὶ τοῦ ψεύδους
II 19 (p. 94 24): τοῦτο καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης . . . ἐδίδαξεν οὕτως εἰπὼν κτλ.	p. 220 32: αὐτὸς ὁ Ἰωάννης τοῦτο σαφῶς ἐδίδαξεν εἰπὼν κτλ.
II 20 (p. 97 17): . . . σαφῶς ὁ Ἰωάννης ἐδίδαξεν εἰπὼν κτλ.	

Hactenus singula tractavimus. In universum autem huius viri docti ratio dicendi a Philoponi sermone minime discrepat: omnia enim, quae in hoc libro offensioni sunt, etiam in opere de mundi creatione inveniuntur. Notabilissima mihi videntur tot illa enuntiata interrogativa a particula πῶς incipientia, quibus auctor, postquam suam aperuit sententiam, pravitatem contrariae opinionis expedire solet. Quorum multis enuntiatum quoddam condicionale saepe particula οὖν instructum antecedit. Huc accedit, quod nonnulla forma quadam imperfecti vocis μέλλω reguntur: cf. *de op. m.* pp. 66 20, 94 14, 138 1, 172 24, 180, 15, 186 1, 291 26, 299 15: *de pasch.* pp. 214 27, 215 19, 217 15, 30, 220 4. Nec minus conspicuum videtur permultis locis particulam καί quamvis supervacaneam occurrere, cuius rei exempla enumerare longum est. Idem potest dici de particula ἄρα, quae et in hac disputatione et in libris de opificio mundi persaepe argumentandi finem facit. Porro eodem modo similibus fere verbis usus uterque ex altera parte ad alteram transit: cf. *de op. m.* 15 1, 17 20, 66 9, 91 23, 141 18, 152, 14, 217 25, 234 11, 270 18 etc. *de pasch.* 210 14, 16, 215 30, 216 18, 222 17.

Ne iterationibus quidem, quas multas exhibent de opificio mundi libri, hic tractatus caret: saepissime enim auctor legentes ad ea, quae prius dixit, relegat, cum dicit: ὡς εἶπον sive ὡς ἤδη εἶπον, id genus alia: cf. *de op. m.* pp. 13 9, 49 23, 94 28, 105 23, 153 11, 156 1, 211 6, 280 9, 295 14 et *de pasch.* pp. 211 4, 214 18, 216 31, 220 6 (καλῶς ἄρα εἶπον). Id quoque huius libri auctori cum Philopono commune est, quod ad rem per se planam demonstrandam in uno argumento prolato non acquiescit, sed plura affert, ut putes eum non librum scribere, sed discipulis suis rem fusius explanare. Qua in re uterque ostendit se in scriptura sacra bene versatum esse. Verborum ordo denique in hoc libello non minus perturbatus est, quam in illo opere, ut diu quaeri oporteat,

quaenam coniungendae sint voces. Ne multa, omnia de Ioannis Philoponi genere scribendi admonent, ut non dubitem eorum sequi sententiam, qui hunc quoque librum ab illo viro docto compositum esse arbitrantur.

Singulis huius libelli locis Philoponus eodem modo quo in libris de mundi opificio alios scriptores aut tutatur aut refellit, quos voce *τινές* significat. Qui fuerint illi, certe diiudicari non potest, cum nihil certius de iis annotaverit. Sed iam ante eum alii homines docti similibus argumentis quartodecimanos impugnaverunt. Ac primum quidem magna intercedit ratio inter Eusebium et Philoponum. Ostendit enim ille capp. IX et X libri de paschate[1]), ubi de die cenae dominicae disserit, Christum iam antequam Iudaei paschali vescerentur agno discipulis suum tradidisse pascha. Argumenta autem, quibus sententiam suam firmat, eadem a Philopono usurpantur. Ac primum quidem ille initio nonae paragraphi (p. 214) explanat Iudaeos parasceues die, quo passus esset Christus, legitimum pascha celebrasse:

cf. *Euseb. IX: οἱ μὲν γὰρ κατὰ τὴν παρασκευήν, ἐν ᾗ πέπονθεν ὁ σωτήρ, τοῦτ' ἔπραττον* (i. e. pascha celebrabant)

Phil. de pasch. p. 217 8: *καὶ προφανῶς πάσχα εἶναί φησι τὴν ἡμέραν τῆς παρασκευῆς . . . ἐν ᾗ καὶ ἐσταύρωται.*

Deinde affirmat ex ipsius Christi verbis: *ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν*[2]) satis apparere eum non legitimi paschatis die eucharistiam instituisse; nam dicentem '*τοῦτο τὸ πάσχα*' eum non vetus illud Iudaicum pascha sed novum i. e. novi testamenti mysterium significavisse:

cf. *Euseb. IX: αὐτὸς δὲ πρὸ ὅλης ἡμέρας τῇ πέμπτῃ τοῦ σαββάτου τοῖς μαθηταῖς συνανέκειτο καὶ συνεσθίων αὐτοῖς ἔλεγεν· 'ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν'· ὁρᾷς ὅπως ὁ σωτὴρ οὐ μετὰ Ἰουδαίων τὸ πάσχα ἤσθιεν; ἐπειδὴ καινὸν ἦν ἐκεῖνο καὶ ξενίζον παρὰ τὰ συνήθη καὶ*

Phil. p. 215 24: *οὐκ ἄρα τὸ πάσχα τὸ νομικὸν ἔφαγεν ὁ Χριστὸς ἐν τῷ δείπνῳ ἀλλὰ τὸ ἀληθινὸν παρέδωκεν· διό φησιν· 'ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν πρὸ τοῦ με παθεῖν'. ἀκριβῶς εἰπὼν 'τοῦτο' δεικτικῶς τὸ παρόν, οὐ τὸ τυπικὸν καὶ εἰθισμένον, ἀλλὰ τὸ καινόν, οὗ τύπος ἦν*

---

1) cf. Patrum nova bibliotheca, tom. IV, Romae 1847, pp. 209—216.
2) Luc. 22, 15.

ἰουδαϊκὰ ἔθη, ἀναγκαίως ἐπέστησεν εἰπών· ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ᾽ ὑμῶν πρὸ τοῦ με παθεῖν· τὰ μὲν γὰρ παλαιὰ ἤδη ὄντα καὶ πεπαλαιωμένα, ἃ δὴ μετὰ Ἰουδαίων ἤσθιεν, οὐκ ἦν ἐπιθυμητά· τὸ δὲ καινὸν μυστήριον τῆς καινῆς αὐτοῦ διαθήκης, ὃ δὴ μετεδίδου τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, ἐπιθυμητὸν ἦν αὐτῷ εἰκότως·

ἐκεῖνο πληρούμενον διὰ τούτου.

p. 216 15: *τὸ δοθὲν ὑπ᾽ αὐτοῦ τοῖς μαθηταῖς μυστήριον ὁ δεσπότης Χριστὸς ὠνόμασε πάσχα.*

Tertium argumentum ex comprehensione et condemnatione domini petit. Demonstrat enim cap. X Iudaeos ea nocte, quae ultimum illud convivium secuta esset, Iuda Ischariota duce Christum cepisse. Quod fieri potuisse negat, si illi hoc die pascha fecissent, atque recte addit omnino tempus domino insidias parandi eos defecturum fuisse, cum prorsus in paschate celebrando occupati fuissent:

cf. *Euseb. X: ἑορτάσαντος δὲ αὐτοῦ ἑσπέρας οἱ ἀρχιερεῖς ἅμα τῷ προδότῃ ἐπιστάντες ἐπέβαλον ἐπ᾽ αὐτὸν τὰς χεῖρας· οὐ γὰρ ἤσθιον αὐτοὶ κατὰ τὴν ἑσπέραν τὸ πάσχα· ἦ γὰρ ἂν τὴν σχολὴν περὶ αὐτὸν εἶχον;*

Phil. p. 213 2: *καὶ ἄλλως ἄτοπον ἦν καὶ ἀδύνατον τῷ καιρῷ τῆς βρώσεως τοῦ προβάτου συσχεῖν αὐτὸν καὶ ἀσχολεῖσθαι περὶ τὰς αὐτοῦ ἐπιβουλὰς τὴν νύκτα πᾶσαν ἐάσαντας τὴν ἑορτήν.*

Notabilis est hic similitudo verborum *ἀσχολεῖσθαι* apud Philoponum et *σχολὴν* apud Eusebium. Porro explicat ipsa ea nocte eos Iesum ad Caipham et postero die mane ad Pilatum traxisse, sed veritos esse praetorium ingredi, ne contaminarentur. Cuius rei testem affert Ioannem euangelistam[1]):

cf. *Euseb. X: Ἀλλ᾽ αὐτὸς μὲν πρὸ τοῦ παθεῖν σὺν τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς ἔφαγε τὸ πάσχα καὶ τὴν ἑορτὴν ἐπετέλεσεν οὐ μετὰ τῶν Ἰουδαίων. . . . καὶ δῆτα συλλαβόντες ἀπήγαγον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Καϊάφα, ἔνθα δια-*

Phil. p. 212 7: *καὶ πρό γε πάντων οὐκ ἦν ἡ τοῦ πάσχα ἡμέρα ἀλλ᾽ ἡ πρὸ ταύτης . . . τὴν νύκτα μὲν γὰρ μετὰ τὸ δεῖπνον προὔδωκεν αὐτὸν Ἰούδας τοῖς ἀρχιερεῦσι· τῇ ἐπιούσῃ δὲ τῇ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ τῆς*

1) Ioh. 18, 28.

νυκτερεύσαντες, ὡς ἡμέρα ἐγένετο, συνήχθησαν καὶ ἀνακρίνουσιν αὐτὸν πρότερον· εἶτα μετὰ ταῦτα ἀναστάντες ἅμα τῷ πλήθει ἤγαγον αὐτὸν πρὸς Πιλᾶτον· καὶ τότε φησὶν ἡ γραφή, ὅτι μὴ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα δὴ μὴ . . ., ὥς γε ᾤοντο, μιανθῶσι, καθαροὶ δὲ μείναντες . . . φάγοιεν τὸ πάσχα.

σελήνης, ἕκτῃ δὲ τῆς ἑβδομάδος ʽἀπὸ τοῦ Καϊάφα᾽ φησὶν ὁ Ἰωάννης ʽἄγουσιν αὐτὸν κτλ.᾽

Uterque igitur sibi persuasit Christum suum pascha anticipasse; sed quo die hoc acciderit, alter ab altero valde dissentit. Ille enim synopticorum enarratione nititur, qui primo die azymorum Christum ultimam cenam habuisse edoceant; sed Iudaeis crimini vertit, quod a patrum more aberraverint secundo die azymorum, id est quinto decimo mensis Nisan, agnum edentes.[1]) Contra Philoponus omni modo refutat, qui contenderant, *ὡς τεσσαρεσκαιδεκάτη μὲν ὑπῆρχεν ἡ τοῦ μυστικοῦ δείπνου ἡμέρα, πεπλάνηνται δὲ οἱ Ἰουδαῖοι τότε μιᾷ ἡμέρᾳ τῇ πεντεκαιδεκάτῃ τὸ πάσχα ποιήσαντες.*[2]) Atque ubi probavit Iudaeos in die paschatis non erravisse, eos refellit, quibus illi ultro paschalem festum in insequentem diem distulisse videntur. Quorum in numero nescio an Ioannes Chrysostomus fuerit, qui hom. in Matth. 85[3]) haec habet: ʽ*τί οὖν ἔστιν εἰπεῖν, ὅτι ἐν ἑτέρᾳ ἡμέρᾳ ἔφαγον καὶ τὸν νόμον ἔλυσαν διὰ τὴν ἐπιθυμίαν τὴν περὶ τὴν σφαγὴν ταύτην; οὐδὲ γὰρ ἂν ὁ Χριστὸς παρέβη τὸν καιρὸν τοῦ πάσχα, ἀλλ᾽ ἐκεῖνοι οἱ πάντα τολμῶντες καὶ μυρίους καταπατοῦντες νόμους· ἐπειδὴ σφόδρα ἔζεον τῷ θυμῷ καὶ πολλάκις ἐπιχειρήσαντες ἀνελεῖν οὐκ ἴσχυσαν, τότε καὶ λαβόντες αὐτὸν ἀπροσδοκήτως εἵλοντο καὶ τὸ πάσχα ἀφεῖναι ὑπὲρ τοῦ τὴν φονικὴν αὐτῶν ἐμπλῆσαι ἐπιθυμίαν.*᾽ Arguit igitur sacerdotes, quod cupiditate Christi interficiendi commoti pascha transtulerint. Qua de re Philoponus haec habet: ʽ*οὐδὲ ἑκόντες, ὡς ἕτεροί φασι, διὰ τὸν τοῦ κυρίου θάνατον εἰς τὴν ἑξῆς ὑπερέθεντο τὴν ἑορτήν*᾽.[4]) Atque in universum Philoponi sententia de cena dominica valde ab illo abhorret. Scriptum enim exstat

1) cf. cap. XII (p. 216). 2) p. 213 10.
3) Ioannis Chrysostomi opera omnia, ed. Bernard de Montfaucon (Parisiis MDCCXXVII) tom. VII, p. 800.
4) p. 214 22.

apud Photium in codice CXVI: *ὁ γὰρ Χρυσόστομος καὶ ἡ ἐκκλησία τότε φησὶν αὐτὸν ἐπιτελέσαι τὸ νομικὸν πρὸ τοῦ μυστικοῦ δείπνου*; quibus omnino contraria sunt Philoponi verba, quae initio huius disputationis inveniuntur: '*τινὲς δὲ τὸ συναμφότερον τότε γεγονέναι φασίν, πρότερον μὲν τὸ νομικὸν πάσχα πληρώσαντος τοῦ Χριστοῦ . . ., τούτῳ δὲ τὸ ἀληθινὸν εὐθὺς καὶ μυστικὸν ἐπισυνάψαντος, οὗ τύπος ἐκεῖνο ἦν. ὅτι δὲ οὐ κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν τὸ νομικὸν ἐγένετο πάσχα . . ., ἀλλὰ μόνον τὸ ἀληθινόν τε καὶ μυστικὸν παρέδωκεν αὐτοῖς, εἰς δύναμιν ὁ λόγος δεῖξαι πειράσεται.*'[1])

Examinanda sunt denique fragmenta veterum scriptorum, quae chronici paschalis auctor prooemio inseruit. Ibi locum S. Hippolyti libri de paschate primi attulit, quo ultimam cenam non *πάσχα*, sed modo *δεῖπνον* fuisse monet:

cf. *Chron. pasch.* (ed. Dindorf p. 13 11): . . . *τὸ μὲν δεῖπνον ἐδείπνησεν πρὸ τοῦ πάσχα, τὸ δὲ πάσχα οὐκ ἔφαγεν ἀλλ' ἔπαθεν.*

Phil. p. 215 1: *καὶ ὁ Ἰωάννης δὲ σαφῶς διέστειλε τὴν ἡμέραν τοῦ δεσποτικοῦ δείπνου τῆς τοῦ πάσχα ἑορτῆς κτλ.*

Deinceps idem sentit, quod Philoponus, cum dicit Christum temporum angustiis impeditum esse, ne Iudaico fungeretur paschate:

cf. *Chron. pasch.* (p. 13 13): *οὐδὲ γὰρ καιρὸς ἦν τῆς βρώσεως αὐτοῦ*

Phil. p. 214 27: . . . *πῶς ἤμελλεν ὁ κύριος τῇ τρεισκαιδεκάτῃ τὸ ἰουδαϊκὸν ἐσθίειν πάσχα μὴ συγχωροῦντος τοῦ καιροῦ;*

Deinde ille fragmentum Apollinaris Hierapolitani libri de paschate praebet. Quocum Philoponus in eo congruit, quod eos, qui quarto decimo die Christum agnum paschalem comedisse volunt, Matthaei verba *τῇ πρώτῃ τῶν ἀζύμων κτλ.*[2]) falso intellexisse putat.

cf. *Chron. pasch.* (p. 14 1): *καὶ λέγουσιν, ὅτι τῇ ιδ' τὸ πρόβατον μετὰ τῶν μαθητῶν ἔφαγεν ὁ κύριος, τῇ δὲ μεγάλῃ ἡμέρᾳ τῶν ἀζύμων αὐτὸς ἔπαθεν, καὶ διηγοῦνται Ματθαῖον οὕτω λέγειν ὡς νενοήκασιν·*

Phil. p. 218 11: *ὅτι μὲν οὖν, εἰ οὕτω νοοῖμεν εἰρῆσθαι τὴν πρώτην ἡμέραν τῶν ἀζύμων ὡς αὐτὴν τοῦ πάσχα τὴν ἡμέραν δηλοῦν, καὶ αὐτὸς ἕκαστος αὐτῷ τῶν εὐαγγελιστῶν καὶ τοῖς νομικοῖς γράμμασιν ἀσύμφωνος*

1) p. 209 14. 2) Matth. 26, 17.

ὅθεν ἀσύμφωνός τε νόμῳ ἡ νόησις αὐτῶν καὶ στασιάζειν δοκεῖ' κατ αὐτοὺς τὰ εὐαγγέλια.

φανεῖται, ἱκανῶς ἐδείχθη.

Item fere etiam Clemens Alexandrinus argumentatus est. Demonstrat enim eodem modo quo Philoponus Iesum, ubi mysticam illam dominationem suscepisset, a Iudaeorum consuetudine paschatis celebrandi discessisse, quo factum esse, ut iam tertio decimo die mysterium suum cum discipulis communicaret. Hoc autem die eos magistrum interrogasse ait, ubinam pascha praepararent:

cf. *Chron. pasch.* p. 14 18: *τοῖς μὲν οὖν παρεληλυθόσιν ἔτεσι τὸ θυόμενον πρὸς Ἰουδαίων ἤσθιεν ἑορτάζων ὁ κύριος πάσχα· ἐπεὶ δὲ ἐκήρυξεν . . ., αὐτίκα ἐδίδαξε μὲν τοὺς μαθητὰς τοῦ τύπου τὸ μυστήριον τῇ ιγ', ἐν ᾗ καὶ πυνθάνονται αὐτοῦ· Ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμέν σοι τὸ πάσχα φαγεῖν;*

Phil. p. 209 24: *ἐν γὰρ τοῖς ἔτεσι τοῖς πρὸ τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος ἅπασιν, ἕως οὗ ἦλθεν ἐπὶ τὸ Ἰωάννου βάπτισμα, τὸν νόμον ἐπλήρωσεν.*

p. 216 19: *ὁ μὲν οὖν Ματθαῖος οὕτω φησί· '. . . ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμέν σοι φαγεῖν τὸ πάσχα;' ταῦτα δὲ ἠρώτων τῇ τρεισκαιδεκάτῃ τοῦ μηνὸς . . . ὅτε καὶ τὸ δεῖπνον γέγονε.*

Nunc vero antequam de editionibus huius tractatus loquar, commemorandum duco Photium (bibl. cod. 115) anonymi cuiusdam libellum affere ita inscriptum: *λόγος πρὸς Ἰουδαίους καὶ τοὺς μετὰ τούτων αἱρετικοὺς καὶ τοὺς καλουμένους τεσσαρεσκαιδεκατίτας μὴ τῷ πρώτῳ καθ' Ἑβραίους μηνὶ ἐπιτελοῦντας τοῦ ἁγίου πάσχα τὴν ἑορτήν'*, quem Le Quien[1]) et Fabricius[2]) hanc Philoponi disputationem esse suspicantur. Photio teste illius libri auctor negat Christum quinto hebdomadis die legitimum pascha celebrasse, atque Iudaeos proximo demum die paschalem agnum immolasse, dominum autem nihil in ultimo suo convivio Iudaeorum ritum observasse exponit. Cuius rei argumentum inde petit, quod in cena illa dominica cum alia tum agnus et azyma desiderentur; Christum potius mysticam habuisse cenam contendit, qua panem vinumque discipulis dedisset. Sed quamquam haec omnia in hac disputatione reperiuntur[3]), tamen certe decerni posse nego, num

1) tom. I p. LXXII.
2) bibl. Gr. (Harl.) X p. 643.
3) pp. 216 30—217 3; 217 27—218 4.

Photius hunc Philoponi librum significaverit; nam argumenta illa modo ad exiguam tractatus partem pertinent.

Vides igitur permulta exstare, quae Philopono cum viris doctis, qui ante eum floruerunt, communia sunt; unde conicere licet in conscribenda commentatione ipsum illorum rationem habuisse.

Restat, ut pauca de editionibus dicam, quae adhuc in lucem prodierunt. Princeps Balthasar Corderius anno 1630 una cum septem de mundi creatione libris Philoponi hanc disputationem edidit codice illo Vindobonensi quem supra commemoravi usus et contextui versionem Latinam adiunxit. Quem contextum cum versione integrum Gallandi tomo XII bibliothecae veterum patrum inseruit (Venetiis 1778). Sed de his editionibus idem dici potest, quod iam Nauck[1]) et Reichardt[2]) pronuntiaverunt: permultis mendis abundant.

Initio huius saeculi Leonardus Usteri in appendice commentationis, qua genuinum esse quartum evangelium probare conatus est, Gallandii contextum graecum typis excudendum curavit[3]) et nonnullis locis emendavit. Meae editionis apparatus criticus lectiones continet quibus discrepant codices Vindobonensis et Coislinianus, editiones Corderii et Usterii, atque has posui notas:

A = Vindobonensis (cuius paginas in margine contextus adscripsi)
B = Coislinianus
Cord I = editio princeps
Cord II = editio a Gallandio repetita
Cord, si concordant Cord I et II
Ust = editio Usterii.

1) In encycl. Halensi l. c.
2) In praefatione editionis Ioannis Philoponi librorum de opificio mundi p. XIII sub litt. e).
3) p. 36, adnot. I.

Ὅτι τῇ τρεισκαιδεκάτῃ τῆς σελήνης πρὸ μιᾶς τοῦ νομικοῦ πάσχα τὸ μυστικὸν τοῦ κυρίου γέγονε δεῖπνον· καὶ ὡς οὐ τὸν ἀμνὸν τότε μετὰ τῶν μαθητῶν ἔφαγεν ὁ Χριστός. 142r

Ἐζήτηται περὶ τοῦ δείπνου τοῦ δεσποτικοῦ πολλοῖς, ὃ μετὰ τῶν δώδεκα μαθητῶν πρὸ μιᾶς τοῦ σωτηρίου πάθους δεδείπνηκεν ὁ Χριστός, περὶ οὗ πρὸς αὐτοὺς εἶπεν· ʽἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ᾽ ὑμῶν πρὸ τοῦ με παθεῖν᾽, πότερον τὸ νομικὸν ἦν τοῦτο καὶ τυπικὸν καὶ τὸν ἀμνὸν τότε μετὰ τῶν μαθητῶν ἔφαγεν ὁ Χριστός, ἢ τοῦτο μὲν οὐδαμῶς, αὐτὸ δὲ ἦν τὸ πάσχα τὸ ἀληθινόν, ἐν ᾧ τὸ μυστήριον τῆς ὑπὲρ ἡμῶν ἑαυτοῦ θυσίας παρέδωκε τοῖς μαθηταῖς εἰπών· ʽτοῦτό μού ἐστι τὸ σῶμα τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον᾽ καὶ ʽτοῦτό μού ἐστι τὸ αἷμα τὸ ὑπὲρ πολλῶν ἐκχεόμενον᾽ τινὲς δὲ τὸ συναμφότερον τότε γεγονέναι φασίν, πρότερον μὲν τὸ νομικὸν πάσχα πληρώσαντος τοῦ Χριστοῦ — ʽοὐ γὰρ ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον᾽ φησίν ʽἀλλὰ πληρῶσαι᾽ — τούτῳ δὲ τὸ ἀληθινὸν εὐθὺς καὶ μυστικὸν ἐπισυνάψαντος, οὗ τύπος ἐκεῖνο ἦν. ὅτι δὲ οὐ κατ᾽ ἐκείνην τὴν ἡμέραν τὸ νομικὸν ἐγίνετο πάσχα οὔτε τὸν ἀμνὸν τότε μετὰ τῶν μαθητῶν ἔφαγεν ὁ Χριστός, ἀλλὰ μόνον τὸ ἀληθινόν τε καὶ μυστικὸν παρέδωκεν αὐτοῖς, εἰς δύναμιν ὁ λόγος δεῖξαι πειράσεται· καὶ τέως, ὡς οὐκ ἀναγκαῖον τὸ λέγειν εἰς συμπλήρωσιν τοῦ νόμου τεθύσθαι τότε καὶ φαγεῖν τὸ πρόβατον μετὰ τῶν μαθητῶν τὸν Χριστόν· ἐν γὰρ τοῖς ἔτεσι τοῖς πρὸ τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος ἅπασιν, ἕως οὗ ἦλθεν ἐπὶ τὸ Ἰωάννου βάπτισμα, τὸν νόμον ἐπλήρωσεν, παρὰ μὲν οὖν τῷ Ματθαίῳ αὐτὸς πρὸς Ἰωάννην ὁ κύριος εἴρηκεν ʽἄφες ἄρτι· οὕτω γὰρ πρέπον ἐστὶν ἡμῖν πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην᾽ καὶ πάλιν· ʽἀπὸ δὲ τῶν ἡμερῶν Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ ἕως

---

7 Luc. 22, 15   13 Luc. 22, 19 ‖ Matth. 26, 28   16 Matth. 5, 17   28 Matth. 3, 15   29 Matth. 11, 12 sq.

---

1 *τρεισκαιδεκάτῃ* A   In codice B tractatus inscribitur: *Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ λόγος περὶ ἀζύμων*   7 *πρὸς αὐτοὺς* om. B   8 *ὑμῶν*] *ἡμῶν* B saepius   13 *ὑμῶν*] *ἡμῶν* A B ‖ post *διδόμενον* add. B: *τοῦτο ποιῆτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν*   14 *ὑπὲρ πολλῶν*] *ὑπὲρ ἡμῶν καὶ πολλῶν* B   16 *καταλῦσαι, φησί, τὸν νόμον* B   17 *τούτῳ*] *τοῦτο* B   18 *ὅτι δὲ οὔτε* B ‖ *οὔτε* fol. 180v *τὸν* B   21 *τε* om. B   22 *ὡς* om. B   23 *τε τεθῦσθαι* B   25 *πρὸ*] *πρὸς* Cord. II Ust. ‖ *ἕως οὗ*] *ἕωσ* B   27 *ὁ κύριος*] *ὁ χσ* B   28 *γὰρ* om. B ‖ *ἡμῖν ἐστὶ* B

ἄρτι ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται καὶ βιασταὶ ἁρπάζουσιν αὐτήν. πάντες γὰρ οἱ προφῆται καὶ ὁ νόμος ἕως Ἰωάννου προεφήτευσαν· καὶ εἰ θέλετε δέξασθαι, οὗτός ἐστιν Ἡλίας ὁ μέλλων ἔρχεσθαι· ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν ἀκουέτω' παρὰ δὲ τῷ Λουκᾷ· 'ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ἕως Ἰωάννου· ἀπὸ τότε ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ εὐαγγελίζεται καὶ πᾶς εἰς αὐτὴν βιάζεται.' συμπεπληρωμένου τοίνυν μέχρι τότε τοῦ νόμου ἡ πνευματικὴ πολιτεία λοιπὸν διεδέξατο καὶ οὐκέτι πρὸς ἀνάγκης ἦν τὰς νομικὰς παρατηρήσεις τοῖς εἰς Χριστὸν πεπιστευκόσι φυλάττειν, εἰ μὴ τῷ ἔθει συνδιῆγον τοῖς πολλοῖς οὐχ ὡς νόμον τοῦτο φυλάττοντες. διὸ καὶ οἱ μαθηταὶ τὸ σάββατον ἐκ τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας ἔλυον· 'κύριος γὰρ' φησὶν 'ἐστὶ τοῦ σαββάτου ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου' ἑαυτὸν λέγων ὡς δεσπότην τοῦ σαββάτου. ὅπερ ἐδήλωσε καὶ διὰ τοῦ εἰπεῖν· 'λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι τοῦ ἱεροῦ μεῖζόν ἐστι ὧδε.' αὐτὸς γὰρ ἦν ὡς θεὸς ὁ καὶ τὸ ἱερὸν ἁγιάζων. ἐκ δὲ τοῦ λύειν τὸ σάββατον τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ δῆλόν ἐστιν, ὅτι καὶ τὰς ἄλλας παρατηρήσεις τὰς νομικὰς ἠρέμα πως καὶ 142v *κατὰ μέρος ἔλυον, | ἵνα μὴ τὸ πλῆθος τῶν Ἰουδαίων ταράττωσιν. ᾔδεισαν γὰρ τὸν δεσπότην Χριστὸν αὐτόν τε λύοντα τὸ σάββατον καὶ τῷ παραλύτῳ κελεύσαντα, ὃν ἐθεράπευσεν ἐν σαββάτῳ· 'ἔγειρε, ἆρον τὸν κράββατόν σου καὶ περιπάτει.' καὶ ἄλλα δὲ τοιαῦτα πολλὰ γεγονέναι εἰκός· διὸ καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης φησί· 'διὰ τοῦτο οὖν μᾶλλον ἐζήτουν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι ἀποκτεῖναι, ὅτι οὐ μόνον ἔλυε τὸ σάββατον, ἀλλὰ καὶ πατέρα ἴδιον ἔλεγε τὸν θεὸν ἴσον ἑαυτὸν ποιῶν τῷ θεῷ' ὅθεν οὐδὲ τὰς τῶν πρεσβυτέρων ἐφύλαττον οἱ μαθηταὶ παραδόσεις, ὧν ὑπῆρχε καὶ τὸ μὴ ἐξεῖναι χερσὶν ἀνίπτοις ἐσθίειν ἄρτον. ἔλυσε καὶ τὸν νόμον τὸν λέγοντα 'ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος' καὶ τὸν ἐξεῖναι βιβλίον ἀποστασίου*

---

5 Luc. 16, 16 12 Matth. 12, 8 14 Matth. 12, 6 21 Joh. 5, 8 23 Joh. 5, 18 28 Matth. 5, 38 29 Matth. 5, 32

---

4 *ἀκούην* B 7 *συμπληρωμένου* A Cord. *συμπληρομένου* B *συμπληρουμένου* Ust. 8 *πρὸς ἀνάγκης ἦν*] *ἀναγκαῖον ἣν* B 10 *εἰ μὴ*] *ἢ μὴ* Cord. 11 *φυλάσσοντες* B 12 *φησὶν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐστὶ καὶ τοῦ σαββάτου ἑαυτὸν λέγων* B 14 *διὰ τοῦτο εἰπεῖν* Cord. II Ust. ‖ *λέγω* fol. 181r *δὲ ἡμῖν* B 15 *ὅτι καὶ ἱεροῦ μεῖζον* B *ὧδε* A *ᾧδε* Cord. ‖ *ὡς θεὸς*| *ὁ θεὸς* B ‖ *καὶ* ante *τὸ ἱερὸν* om. B ‖ *τὸν ἱερὸν* Cord. 19 *ᾔδεσαν* B 20 *παραλυτικῷ* B ‖ *ἐν τῷ σαββάτῳ* B 22 *πολλὰ* om. B ‖ *εἰκώς* B ‖ *ὁ* ante *εὐαγγελιστὴς* om. B 28 *τὸν* ante *λέγοντα* om. Cord. Ust. 29 *καὶ τὸ ἐξεῖναι* Ust.

διδόναι, μοιχείας ἐγκλήματι τὸν τοῦτο ποιοῦντα περιβαλών, οὐδαμοῦ τε φαίνεται ἐπίτηδες νομικῇ παρατηρήσει χρησάμενος οὔτε αὐτὸς οὔτε οἱ τούτου μαθηταί· εἰκὸς γὰρ ἀνεπιτηδεύτως τὰ πολλὰ καὶ τῷ ἔθει συνεξιέναι αὐτούς, ὡς ἤδη εἶπον. Εἴ που δὲ καὶ ταῖς ἑορταῖς αὐτὸν εἰς Ἱεροσόλυμα παραγενέσθαι τὰ εὐαγγέλια λέγουσιν, οὐδὲν τῶν ἐν ταύταις ἐπιτελουμένων πεποιηκέναι φασὶν αὐτὸν οὐδὲ κατ᾽ αὐτὸν πάντως ἐλθεῖν τὸν τῶν δρωμένων καιρόν, ἀλλ᾽ ὑπερήμερον διδασκαλίας τοῦ πλήθους ἕνεκα· εἰ δὲ τῷ καθαρισθέντι λεπρῷ δεῖξαι τῷ ἱερεῖ κελεύει ἑαυτὸν καὶ τὸ νομικὸν προσενέγκαι δῶρον, ἀλλ᾽ οὔπω τῶν μαθητευομένων ἦν τῷ Χριστῷ. ἴσως δὲ καὶ τοῖς ἱερεῦσι δημοσιεῦσαι τὸ θαῦμα βουλόμενος καὶ εἰς ἔννοιαν τοὺς αὐτῷ πιστεύοντας ἄγων, ὡς αὐτὸς ἦν ὁ διὰ Μωϋσέως ταῦτα νομοθετῶν.

Καὶ ἄλλως τοῖς λέγουσιν, ὅτι τὸ νομικὸν ἔφαγε τότε πάσχα διὰ τὴν τοῦ νόμου πλήρωσιν, εἰς τοὐναντίον ὁ λόγος περιτραπήσεται. εἰ γὰρ πέμπτη μὲν τῆς ἑβδομάδος ἦν, ἐν ᾗ τὸ κυριακὸν γέγονε δεῖπνον, τρεισκαιδεκάτη δὲ τοῦ σεληνιακοῦ μηνός, ὡς δειχθήσεται, παρανομία πάντως τὸ γινόμενον ἦν, ἐπείπερ τῇ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ πρὸς ἑσπέραν μὲν τὸ πρόβατον ἔθυον, νύκτωρ δὲ ἤσθιον, καὶ ἐξ αὐτοῦ δὲ τοῦτο τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου δῆλον ποιήσομεν οὕτως ἔχοντος· ʽπρόβατον τέλειον ἄρσεν ἐνιαυσιαῖον ἔσται ὑμῖν. ἀπὸ τῶν ἀμνῶν καὶ ἀπὸ τῶν ἐρίφων λήψεσθε· καὶ ἔσται ὑμῖν διατετηρημένον ἕως τῆς τεσσαρεσκαιδεκάτης τοῦ μηνὸς τούτου. καὶ σφάξουσιν αὐτὸ πᾶν τὸ πλῆθος συναγωγῆς υἱῶν Ἰσραὴλ πρὸς ἑσπέραν. καὶ λήψονται ἀπὸ τοῦ αἵματος καὶ θήσουσιν ἐπὶ τῶν δύο σταθμῶν καὶ ἐπὶ τὴν φλιὰν ἐν τοῖς οἴκοις, ἐν οἷς ἂν φάγωσιν αὐτὸ ἐν αὐτοῖς, καὶ φάγονται τὰ κρέα τῇ νυκτὶ ταύτῃ ὀπτὰ πυρὶ καὶ ἄζυμα ἐπὶ πικρίδων ἔδονται. οὐκ ἔδεσθε ἀπ᾽ αὐτῶν ὠμὸν οὐδὲ ἡψημένον ἐν ὕδατι, ἀλλ᾽ ⟨ἢ⟩ ὀπτὰ πυρὶ κεφαλὴν σὺν τοῖς ποσὶ καὶ τοῖς ἐνδοσθίοις. οὐκ

9 Matth. 8, 4 Luc. 5, 14 21 Exod. 12, 5 sq.

1 περιβαλλὼν B 2 τε] δὲ B 3 τούτου om. B 4 συνεξεῖναι B 5 αὐτὸν ⁒ A in marg. rec. manu εἰς Ἱεροσόλυμα 6 λέγουσι τὰ εὐαγγέλια B ‖ τελουμένων B 8 δρομένων B ‖ καιρὸν ⁒ διδασκαλίας A in marg. rec. manu ⁒ ἀλλ᾽ ὑπερήμερον, falso Cord. et Ust. in contextum rec. ἀλλ᾽ ὑπέβη μὲν 10 κελεύει τῷ ἱερεῖ B 11 τῶν fol. 180v μαθητ. B 12 θαῦμα] πρᾶγμα B 13 μωσέως B 14 τότε om. B 16 verba τῆς — 17 δεῖπνον τρεισκ. bis posuit Cord. 17 τοῦ ante σεληνιακοῦ om. B 18 πάντως — 19 ἑσπ. om. B 20 Μωϋσαικοῦ Cord. Ust. 21 τοῦτο ante ποιήσομεν habet B 24 συναγωγῆς in mg. ante υἱῶν Ἰσραὴλ B 27 φάγωσιν] φυλάττωττωσιν B 29 ἑψημένον B ‖ ἀλλ᾽ — 30 πυρὶ om. B ‖ ἢ om. A Cord. Ust. 30 ἐντοσθίοις B

ἀπολείψετε ἀπ' αὐτοῦ εἰς τὸ πρωῒ καὶ ὀστοῦν οὐ συντρίψετε ἀπ' αὐτοῦ, τὰ δὲ καταλειπόμενα ἀπ' αὐτοῦ εἰς τὸ πρωῒ ἐν πυρὶ κατακαύσετε. οὕτω δὲ φάγεσθε αὐτό· αἱ ὀσφύες ὑμῶν περιεζωσμέναι καὶ τὰ ὑποδήματα ὑμῶν ἐν τοῖς ποσὶν ὑμῶν καὶ αἱ βακτηρίαι ὑμῶν ἐν ταῖς χερσὶν ὑμῶν καὶ ἔδεσθε αὐτὸ μετὰ σπουδῆς· πάσχα ἐστὶ κυρίου'.

Τούτων οὐδὲν ἐπὶ τοῦ κυριακοῦ γέγονε δείπνου· καὶ πρό γε πάντων οὐκ ἦν ἡ τοῦ πάσχα ἡμέρα ἀλλ' ἡ πρὸ ταύτης. καὶ τοῦτο πολλαχόθεν δῆλον· τὴν νύκτα μὲν γὰρ μετὰ τὸ δεῖπνον 143r *προὔδωκεν αὐτὸν Ἰούδας τοῖς | ἀρχιερεῦσι· τῇ ἐπιούσῃ δὲ τῇ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ τῆς σελήνης, ἕκτῃ δὲ τῆς ἑβδομάδος 'ἀπὸ τοῦ Καϊάφα' φησὶν ὁ Ἰωάννης 'ἄγουσιν αὐτὸν εἰς τὸ πραιτώριον· ἦν δὲ πρωΐα· καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα μὴ μιανθῶσιν, ἀλλ' ἵνα φάγωσιν τὸ πάσχα.' καὶ ὁ Ματθαῖος μετὰ τὴν ἐν τῷ ὄρει τῶν ἐλαιῶν διδασκαλίαν οὕτω φησίν· 'καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς πάντας τοὺς λόγους τούτους, εἶπεν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· οἴδατε ὅτι μετὰ δύο ἡμέρας τὸ πάσχα γίνεται, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς τὸ σταυρωθῆναι. τότε συνήχθησαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ἀρχιερέως τοῦ λεγομένου Καϊάφα καὶ συνεβουλεύσαντο, ἵνα τὸν Ἰησοῦν δόλῳ κρατήσωσι καὶ ἀποκτείνωσιν· ἔλεγον δέ· μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ, ἵνα μὴ θόρυβος γένηται ἐν τῷ λαῷ.' καὶ ὁ Μάρκος ὁμοίως· 'ἦν δὲ τὸ πάσχα καὶ τὰ ἄζυμα μετὰ δύο ἡμέρας· καὶ ἐζήτουν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς, πῶς αὐτὸν δόλῳ κρατήσαντες ἀποκτείνωσιν· ἔλεγον δέ· μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ, μή ποτε θόρυβος ἔσται τοῦ λαοῦ.' τὰ παραπλήσια δὲ καὶ ὁ Λουκᾶς εἶπεν· 'ἤγγιζεν ἡ ἑορτὴ τῶν ἀζύμων ἡ λεγομένη πάσχα. καὶ ἐζήτουν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς τὸ πῶς ἀνέλωσιν αὐτὸν· ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν λαόν.' συμφώνως οὖν τοῖς ἄλλοις καὶ ὁ Λουκᾶς οὐ παρεῖναι τὴν ἑορτὴν ἀλλ' ἠγγικέναι φησίν. εἰ οὖν ὀψὲ τῇ πέμπτῃ παρεδόθη*

---

12 Joh. 18, 28   15 Matth. 26, 1 sq.   23 Marc. 14, 1. 2   27 Luc. 22, 1. 2.

---

1 *ἀπολείψεσθε* Ust. ‖ *συντρίψεται* A Cord. *συντριβήσεται* B   2 *ἐν πυρὶ* om. B   3 *δὲ*] *δὴ* B   4 *ὑποδύματα* B ‖ *ἐν τοῖς* — 5 *χερσὶν ὑμ.* om. Cord. Ust.   6 *σπου* fol. 182r *δῆς* B   9 *πολαχῶθεν* B   10 *ὁ Ἰοῦδας* B Cord. Ust. ‖ *τῇ* ante *τεσσαρεσκαιδ.* om. B   13 *ἦν δὲ πρωΐα* om. B *εἰς τὸ πραιτώριον* om. B   14 *δὲ* post *Ματθαῖος* habet B   17 *αὐτοῦ* B Cord. I   21 *Καϊάφας* Cord. Ust. *κρατήσουσιν* B   24 *ἐζήτουν* — 28 *λεγομένη πάσχα* om. B   29 *τὸ* ante *πῶς* om. B   30 *συμφώνως* — *καὶ ὁ Λουκᾶς*] *καὶ ὁ Λουκᾶς δὲ τὰ παραπλήσια εἶπεν* B   31 *οὖν* om. B *θορύβου χωρὶς* B

χωρὶς θορύβου, δῆλον ὡς οὐκ ἦν ἡ τοῦ πάσχα ἡμέρα· αὐτὸ γὰρ τοῦτο ἐφυλάξαντο μὴ ἐν τῷ πάσχα κρατῆσαι αὐτόν. καὶ ἄλλως ἄτοπον ἦν καὶ ἀδύνατον τῷ καιρῷ τῆς βρώσεως τοῦ προβάτου συσχεῖν αὐτὸν καὶ ἀσχολεῖσθαι περὶ τὰς αὐτοῦ ἐπιβουλὰς τὴν νύκτα πᾶσαν ἐάσαντας τὴν ἑορτήν. ἐκ τούτων οὖν πάντων δῆλον γέγονεν, ὅτι ἡ πέμπτη τῆς ἑβδομάδος οὐκ ἦν ἑορτὴ τοῦ πάσχα ἀλλ' ἡ πρὸ ταύτης τρεισκαιδεκάτη· πρὸς γὰρ τῷ χρόνῳ οὐδ' ἄλλη τις ἐν τῷ δείπνῳ νομικὴ παρατήρησις γενομένη φαίνεται οὐδεμία.

Ἀλογώτατον δὲ τὸ ὑπό τινων εἰρημένον, ὡς τεσσαρεσκαιδεκάτη μὲν ὑπῆρχεν ἡ τοῦ μυστικοῦ δείπνου ἡμέρα, πεπλάνηνται δὲ οἱ Ἰουδαῖοι τότε μιᾷ ἡμέρᾳ τῇ πεντεκαιδεκάτῃ τὸ πάσχα ποιήσαντες, οὐδὲ γὰρ παῖδα λάθοι ἂν ἡ σελήνη τεσσαρεσκαιδεκάτην ἄγουσα καὶ αὐτοῖς ὁρωμένη τοῖς ὀφθαλμοῖς ὅτε πλησιφαὴς οὖσα τὴν διάμετρον ἀποσταίη τοῦ ἡλίου ἀντιπρόσωπος αὐτῷ γενομένη, ὡς ἐκείνου δύνοντος ταύτην ἀνατέλλειν, μή τί γε καὶ ἔθνος ὅλον ἐν τούτῳ λίαν περίεργον καὶ ἀρχιερέων καὶ νομοδιδασκάλων πληθύν. ὅτι γὰρ οὐκ ἐπλανήθησαν, καὶ ὁ ἀπόστολος ἐμαρτύρησεν εἰπών· ʽτὸ πάσχα ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἐτύθη Χριστός' καὶ αὐτὸς ὁ κύριος ἐπὶ λέξεως τοῖς μαθηταῖς· ʽοἴδατε ὅτι μετὰ δύο ἡμέρας τὸ πάσχα γίνεται, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς τὸ σταυρωθῆναι.' ἦν δὲ τότε ἡ πρὸ τοῦ δείπνου ἡμέρα τουτέστιν δωδεκάτη τοῦ μηνός, τῆς ἑβδομάδος δὲ τετάρτη· ʽμετὰ δύο' οὖν εἶπεν ʽἡμέρας' τήν τε δωδεκάτην καὶ τὴν τρεισκαιδεκάτην, ὅτε γέγονε τὸ δεῖπνον, ἐν ᾗ παρεδόθη νύκτωρ, τῇ δὲ ἑξῆς τεσσαρεσκαιδεκάτῃ σταυροῦται. ἀκριβῶς οὖν εἶπεν ʽεἰς τὸ σταυρωθῆναι', μετὰ γὰρ τὸ δεῖπνον νύκτωρ τοῖς ἀρχιερεῦσι παρεδόθη, πρωῒ δὲ τῷ Πιλάτῳ | 143v *ὑπ' αὐτῶν εἰς τὸ σταυρωθῆναι. τούτῳ καὶ ἡ τῶν εὐαγγελίων ἱστορία μαρτυρεῖ συμφωνοῦσα τῇ τοῦ κυρίου προρρήσει· Ματθαῖος μὲν οὕτω λέγων· ʽτότε ἀπέλυσεν αὐτοῖς τὸν*

---

19 I Cor. 5, 7   20 Matth. 26, 2   31 Matth. 27, 26

---

2 *ἐφύλαξαν, τὸ μὴ* B   3 *ἐν τῷ καιρῷ τῆς τοῦ προβάτου βρώσεως* B   5 *ἐάσαντες* B Ust. *τὴν* fol. 182v *ἑορτὴν* B   7 *τρεισκαιδεκάτηι* B   8 *οὐδ' ἄλλη τις παρατήρησις ἐν τῷ δείπνῳ φαίνεται γενομένη οὐδεμία* B   12 *οἱ* ante *Ἰουδαῖοι* om. B   15 *κατὰ διάμετρον* B ‖ *ἀποσταίει* B ‖ *ὅτε* ante *ἀντιπρόσωπος* posuit B   16 *ταύτην*] *αὐτὴν* B   17 *ἐν τοῦτο* B   23 *ἡ δωδεκάτη* B   24 *οὖν* om. B ‖ *τε* om. Cord. Ust.   26 *παρεδώθη* A   27 *ἀκριβῶς — σταυρωθῆναι* om. B   29 *τούτῳ*] *τοῦτο* B Ust.   30 *εἱστορία* A   31 *Ματθαῖος* — p. 214, 12 *τρόπος ἐκρίθη* om. B

Βαρραβᾶν, τὸν δὲ Ἰησοῦν φραγελλώσας παρέδωκεν εἰς τὸ σταυρωθῆναι' καὶ ὁ Ἰωάννης μετὰ τὴν κρίσιν τήν τε ὑπὸ τῶν Φαρισαίων καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Πιλάτου 'τότε οὖν' φησὶ 'παρέδωκεν αὐτοῖς αὐτὸν ἵνα σταυρωθῇ' καὶ ὁ Λουκᾶς· 'ὁ δὲ Πιλᾶτος ἐπέκρινε γενέσθαι τὸ θέλημα αὐτῶν' τουτέστι τὸ σταυρωθῆναι, καὶ ὁ Μάρκος· 'ἀπέλυσεν αὐτοῖς τὸν Βαρραβᾶν καὶ παρέδωκεν τὸν Ἰησοῦν φραγελλώσας ἵνα σταυρωθῇ'· ἀποκτεῖναι μὲν γὰρ αὐτὸν πάλαι δεδογμένον αὐτοῖς ἦν, σταυρῶσαι δὲ τέως οὐδέπω· μετὰ δὲ τὴν κρίσιν ἐρωτήσαντος τοῦ Πιλάτου τοὺς Ἰουδαίους· 'τί οὖν ποιήσω Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν;' οἱ δὲ καθ' ὑπόθεσιν τῶν ἀρχιερέων ἐβόησαν· σταυρωθήτω σταυρωθήτω· τότε οὖν ὁ τοῦ θανάτου τρόπος ἐκρίθη. διὰ πάντων ἄρα τούτων ἡ ἀκρίβεια τῆς τοῦ κυρίου προρρήσεως ἐδείχθη· 'ὅτι μετὰ δύο ἡμέρας τὸ πάσχα γίνεται, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς τὸ σταυρωθῆναι.' οὐ γὰρ ἁπλῶς εἶπεν 'παραδίδοται', ἵνα μὴ τὴν μετὰ τὴν τρεισκαιδεκάτην τοῦ μηνὸς νύκτα λάβῃ τις, ὅτε συνεσχέθη ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐδόθη τοῖς ἀρχιερεῦσιν· οὔπω γὰρ ἦν τότε δόξαν, ὡς εἶπον, αὐτὸν σταυρωθῆναι, τῇ δὲ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ εἰς τὸ σταυρωθῆναι παρεδόθη, ἣν ὁ κύριος πάσχα ὠνόμασε καὶ ὁ Παῦλος, ὥστε οὐκ ἐπλανήθησαν οἱ Ἰουδαῖοι τὴν ἡμέραν.

Οὐδὲ ἑκόντες, ὡς ἕτεροί φασι, διὰ τὸν τοῦ κυρίου θάνατον εἰς τὴν ἑξῆς ὑπερέθεντο τὴν ἑορτήν. ἀδύνατον γὰρ ἦν ὅλῳ ἔθνει πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ὄντι δι' ἑνὸς ἀνθρώπου θάνατον τοῦτο συμβῆναι· προκηρύττεται γὰρ ἡ τοῦ πάσχα ἡμέρα πανταχοῦ πρὸ χρόνου πλείονος, ὡς καὶ μέχρι νῦν. εἰ οὖν πάσχα ἦν ἡ τεσσαρεσκαιδεκάτη, ἐν ᾗ τὸ πρόβατον ἠσθίετο, πῶς ἤμελλεν ὁ κύριος τῇ τρεισκαιδεκάτῃ τὸ ἰουδαϊκὸν ἐσθίειν πάσχα μὴ συγχωροῦντος τοῦ καιροῦ; ὅθεν ἴχνος οὐδὲν τῶν ἐν τῷ νομικῷ πάσχα τελουμένων ἐν ἐκείνῳ γέγονε τῷ δείπνῳ. καὶ πάντες δὲ οἱ εὐαγγελισταί φασιν, ὅτι 'κατὰ ἑορτὴν εἰώθει ὁ ἡγεμὼν ἀπολύειν ἕνα τῷ ὄχλῳ δέσμιον ὃν ἤθελον.' ἀπέλυεν δὲ ἐν αὐτῇ τῇ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ, ἣν ἑορτὴν τοῦ πάσχα καλοῦσιν οἱ εὐαγγελισταὶ καὶ ὁ νόμος, οὐχὶ τῇ πρὸ αὐτῆς.

---

3 Joh. 19, 16   **4** Luc. 23, 24   **6** Marc. 15, 15   **10** Matth. 27, 22   **14** Matth. 26, 2   **31** Matth. 27, 15

---

1 *βαραββὰν* Cord. II saepius   11 *σταυρωθήτω* non repet. Cord. Ust.   12 *διὰ πάντων τούτων ἄρα* B   15 *οὐ γὰρ ἁπλῶς* — 20 *Παῦλος* om. B   18 *δόξα* Cord. Ust.   22 *φα* fol. 183r *σὶ* B   24 *ὅλῳ τῷ ἔθνει* B   26 *μέχρι τοῦ νῦν* B ‖ *εἰ οὖν πάσχα* — 34 *οὐχὶ τῇ πρὸ αὐτῆς* om. B

καὶ ὁ Ἰωάννης δὲ σαφῶς διέστειλε τὴν ἡμέραν τοῦ δεσποτικοῦ δείπνου τῆς τοῦ πάσχα ἑορτῆς οὕτως εἰπών· ‛πρὸ δὲ τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς, ὅτι ἦλθεν αὐτοῦ ἡ ὥρα, ἵνα μεταβῇ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου πρὸς τὸν πατέρα, ἀγαπήσας τοὺς ἰδίους τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ εἰς τέλος ἠγάπησεν αὐτοὺς καὶ δείπνου γενομένου τοῦ διαβόλου ἤδη βεβληκότος εἰς τὴν καρδίαν Ἰούδα Σίμωνος Ἰσκαριώτου, ἵνα αὐτὸν παραδῷ.’ σκόπει τὴν λέξιν· ‛δείπνου’ φησὶν ἁπλῶς, οὐ ‛τοῦ πάσχα’, καὶ τὰ ἑξῆς, ὅσα διηγεῖται ὁ εὐαγγελιστὴς ἐν τῷ δείπνῳ εἰρημένα τε καὶ γενόμενα, καὶ πῶς τὸν προδότην ἔδειξεν εἰπών· ‛ἐκεῖνός ἐστιν, ᾧ ἐγὼ βάψας τὸ ψωμίον ἐπιδώσω· καὶ ἐμβάψας τὸ ψωμίον δίδωσιν Ἰούδᾳ Σίμωνος Ἰσκαριώτῃ. καὶ μετὰ τὸ ψωμίον τότε εἰσῆλθεν εἰς | ἐκεῖνον ὁ σατανᾶς. λέγει οὖν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· ὃ ποιεῖς, 144r
ποίησον τάχιον, τοῦτο δὲ οὐδεὶς ἔγνω τῶν ἀνακειμένων πρὸς τί εἶπεν αὐτῷ· τινὲς γὰρ ἐδόκουν, ἐπεὶ τὸ γλωσσόκομον εἶχεν ὁ Ἰούδας, ὅτι λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· ἀγόρασον ὧν χρείαν ἔχομεν εἰς τὴν ἑορτὴν ἢ τοῖς πτωχοῖς ἵνα τι δῷ.’

Ἴσασιν ἄρα καὶ οἱ εὐαγγελισταὶ πάντες καὶ οἱ ἀπόστολοι, ὅτι ἡ ἑορτὴ τοῦ πάσχα οὐκ ἦν, ὅτε γέγονε τὸ δεῖπνον· ἐπεὶ πῶς ὑπώπτευον, ὅτι τὰ πρὸς ἑτοιμασίαν τῆς τοῦ πάσχα ἑορτῆς ἀγοράσαι ὁ κύριος ἐπέταξε τῷ Ἰούδᾳ; καὶ ἄλλως· ἑψητὸν ἐν ὕδατι οὐκ ἤσθιον ἐν τῷ πάσχα, ὀπτὰ δὲ μόνον· ζωμὸς δὲ παρέκειτο τῇ τραπέζῃ, ἐν ᾧ τὸ ψωμίον ἔβαψεν, ὃ ἔδωκε τῷ Ἰούδᾳ· οὐκ ἄρα τὸ πάσχα τὸ νομικὸν ἔφαγεν ὁ Χριστὸς ἐν τῷ δείπνῳ, ἀλλὰ τὸ ἀληθινὸν παρέδωκεν· διό φησιν· ‛ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ’ ὑμῶν πρὸ τοῦ με παθεῖν’ ἀκριβῶς εἰπὼν ‛τοῦτο’ δεικτικῶς τὸ παρόν, οὐ τὸ τυπικὸν καὶ εἰθισμένον, ἀλλὰ τὸ καινόν, οὗ τύπος ἦν ἐκεῖνο πληρούμενον διὰ τούτου· ‛πλήρωμα γὰρ νόμου Χριστός.’

Τοῦτο δὲ αὐτὸ καὶ ἐντεῦθεν δείκνυμεν· ‛ἐσθιόντων γὰρ αὐτῶν’ φησὶν ὁ Ματθαῖος ‛λαβὼν ὁ Ἰησοῦς ἄρτον καὶ εὐλογήσας

---

2 Joh. 13, 12 10 Joh. 13, 26 sq. 25 Luc. 22, 15 29 Rom. 10, 4 30 Matth. 26, 26 sq.

---

1 καὶ — σαφῶς om. B δι ε στειλ . . ε A inter λ et ε rasura unius vel duarum litterarum A διέστειλε B 6 Ἰούδα om. B 7 Σιμῶνος B ‖ σκόπει δὲ τὴν B 8 τὰ ἑξῆς] ἁπλῶς B 10 πῶς] ὅπως B ‖ ᾧ] ὁ B 11 τὸ ψωμίον om. B 13 ὁ σατανᾶς εἰς ἐκεῖνον B ‖ ὁ ante Ἰησοῦς om. Cord. Ust. 14 post ποιεῖς rasura, pergit B ποίησον ‖ τάχιον] ι in rasura A 15 τινὲς γὰρ — 23 τῷ Ἰούδᾳ om. B 23 ζωμίον A 24 οὐκ ἄρα — νομικὸν] δέδεικται οὖν, ὅτι οὐ τὸ νομικὸν πάσχα B 27 οὖν ante εἰπών B ‖ αὐτὸ τὸ παρὸν B 28 ἠθισμένον B ‖ ἐκείνου B 30 τοῦτο δὲ αὐτὸ — p. 216, 14 δηλονότι om. B

ἔκλασεν καὶ δοὺς τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ εἶπεν· λάβετε φάγετε, τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου· καὶ λαβὼν ποτήριον εὐχαριστήσας ἔδωκεν αὐτοῖς λέγων· πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ αἷμά μου, τὸ τῆς καινῆς διαθήκης τὸ περὶ πολλῶν ἐκχεόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν', ὁ δὲ Λουκᾶς οὕτω· 'καὶ λαβὼν ἄρτον εὐχαριστήσας ἔκλασεν καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς λέγων· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν· ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δειπνῆσαι λέγων· τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχεόμενον.' τὰ αὐτὰ δὲ καὶ ὁ Μάρκος. εἰ οὖν τὸ τῆς καινῆς διαθήκης ἐστὶ τὸ δοθὲν ἐν τῷ δείπνῳ τοῖς μαθηταῖς, περὶ τούτου ἄρα καὶ ὁ κύριος ἔλεγεν· 'ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν πρὸ τοῦ με παθεῖν' καὶ οὐχὶ 'τὸ', τῆς παλαιᾶς δηλονότι· ἐπισημειοῦσθαι δὲ παρεγγυῶ τοῖς ἐντευξομένοις ὡς τούτου δειχθέντος· τὸ δοθὲν ὑπ' αὐτοῦ τοῖς μαθηταῖς μυστήριον ὁ δεσπότης Χριστὸς ὠνόμασε πάσχα.

Ὅσα δὲ τοὺς ἐκεῖνο νενομικότας ἐπλάνησε, ταῦτα παραθεὶς ἀπολύσομαι. ὁ μὲν οὖν Ματθαῖος οὕτω φησί· 'τῇ δὲ πρώτῃ τῶν ἀζύμων προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ λέγοντες αὐτῷ· ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμέν σοι φαγεῖν τὸ πάσχα;' ταῦτα δὲ ἠρώτων τῇ τρεισκαιδεκάτῃ τοῦ μηνός, πέμπτῃ δὲ τῆς ἑβδομάδος, ὡς ἐδείξαμεν, ὅτε καὶ τὸ δεῖπνον γέγονε. καὶ ὁ Λουκᾶς ὁμοίως· 'ἦλθεν δὲ ἡ ἡμέρα τῶν ἀζύμων, ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα'. καὶ ὁ Μάρκος· 'καὶ τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῶν ἀζύμων, ὅτε τὸ πάσχα ἔθυον, λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ· ποῦ θέλεις ἀπελθόντες ἑτοιμάσωμεν, ἵνα φάγῃς τὸ πάσχα;' ἰδοὺ γάρ, φασίν, αὐτῇ τῇ πρώτῃ τῶν ἀζύμων γέγονε τὸ δεῖπνον, ὅτε τὸ πάσχα ἔθυον· ἅμα γὰρ καὶ τὸ πρόβατον ἠσθίετο καὶ τὰ ἄζυμα μετὰ πικρίδων. — ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ τούτου μάλιστα τὸν ἔλεγχον ἔχουσιν. οὐδὲν γὰρ ἐν τῷ δείπνῳ γέγονε τοιοῦτον, ὡς ἤδη εἶπον, οὐδὲ ἄζυμον ἄρτον ἀντίτυπον τοῦ ἰδίου σώματος τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς
144v ἔδωκεν | ὁ Χριστός· ἐγίνετο γὰρ ἂν καὶ μέχρι νῦν· εἰ δὲ ἦν πρώτη τῶν ἀζύμων ἐκείνη, ἀδύνατον ἦν ζυμωτὸν ἄρτον αὐτοῖς

5 Luc. 22, 19. 20 12 Luc. 22, 15 19 Matth. 26, 17 23 Luc. 22, 7 25 Marc. 14, 12

1 αὐτοῦ Cord. II Ust. 4 καινῆς om. A Cord. I 14 δηλονότι, τοῖς γὰρ ἐντευξομένοις ὡς Cord. Ust. 16 Χριστὸς fol. 183v ὀνόμασε B 27 φάγεις B φασὶν] φησὶ B ‖ αὐτῇ om. B 30 τούτου] τοίνυν Ust. μάλιστα τούτου B 31 γεγόνει B 33 μέχρι τοῦ νῦν B ‖ εἰ δὲ] ἢ δὲ B

εὑρεθῆναι· λόγος γὰρ ἔχει, ὡς ἀπὸ ἕκτης ὥρας τῆς τεσσαρεσκαιδεκάτης τοῦ μηνὸς ἡμέρας σάλπιγγος φωνούσης πᾶς ἄρτος ζυμωτός, εἴ τις αὐτοῖς ὑπολέλειπτο, πυρὶ καιόμενος ἐξηφανίζετο. ὥστε οὐκ ἦν πρώτη τῶν ἀζύμων, ἐν ᾗ τὸ δεῖπνον γέγονεν. ἐπειδὴ δὲ καὶ μετὰ τὴν ἐν τῷ ὄρει τῶν ἐλαιῶν διδασκαλίαν ἑξῆς εἰς Βηθανίαν μετῆλθε τοῖς μαθηταῖς, εἶπεν ὁ κύριος· 'οὐκ οἴδατε, ὅτι μετὰ δύο ἡμέρας τὸ πάσχα γίνεται, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς τὸ σταυρωθῆναι;' καὶ προφανῶς πάσχα εἶναί φησι τὴν ἡμέραν τῆς παρασκευῆς, ἥτις ἦν τεσσαρεσκαιδεκάτη τοῦ μηνός, ἐν ᾗ καὶ ἐσταύρωται. οὐκ οἶδεν ἄρα τὴν πρὸ ταύτης, ἐν ᾗ τὸ δεῖπνον γέγονε, πάσχα, τουτέστιν τεσσαρεσκαιδεκαταίαν τοῦ μηνός, οὐδὲ πρώτην τῶν ἀζύμων, ὁπότε οὐδὲ τὴν τεσσαρεσκαιδεκάτην, ἐν ᾗ τὸ πρόβατον ἤσθιον οἱ Ἰουδαῖοι καὶ τῶν ἀζύμων ἀπήρχοντο, πρώτην τῶν ἀζύμων οἶδεν ὁ νόμος, ἀλλὰ τὴν πεντεκαιδεκάτην· πῶς οὖν ἤμελλον οἱ εὐαγγελισταὶ τὴν τρεισκαιδεκάτην, ἐν ᾗ γέγονε τὸ δεῖπνον, πρώτην εἶναι τῶν ἀζύμων λέγειν οὕτως, ὡς ἐν αὐτῇ πρώτῃ ἐσθιομένων τῶν ἀζύμων; ὅπερ ἐναργῶς ἐστι ψεῦδος. ἀλλ' οὐδὲ ἐν αὐτῇ τοῦ πάσχα τῇ ἡμέρᾳ ἡ ἑτοιμασία τοῦ προβάτου ἐγίνετο, ἀλλ' ἀπὸ δεκάτης τοῦ μηνὸς καὶ διετηρεῖτο μέχρι τῆς τεσσαρεσκαιδεκάτης. τὸ οὖν 'ἑτοιμάσωμέν σοι τὸ πάσχα' οἱ μὲν μαθηταὶ περὶ τοῦ νομικοῦ λέγουσι πάσχα, ὡς ὀφείλοντες εἰς τὴν ἑξῆς τὰ πρὸς τοῦτο εὐτρεπίσαι, ὁ δὲ κύριος παρὰ προσδοκίαν ἐκείνων πρὸ τῆς ἡμέρας τοῦ πάσχα τὸ ἑαυτοῦ παρέδωκε μυστικὸν ἐν τῇ τρεισκαιδεκάτῃ, ὅπερ ἦν πλήρωμα τοῦ νόμου.

Φησὶν οὖν ὁ εὐαγγελιστής· 'ὀψίας δὲ γενομένης ἔρχεται μετὰ τῶν δώδεκα καὶ ἀνακειμένων αὐτῶν καὶ ἐσθιόντων εἶπεν ὁ Ἰησοῦς.' ἀλλ' οὐκ ἀνακείμενοι ἀλλ' ἱστάμενοι καὶ διεσχηματισμένοι κατὰ τὸν νόμον ἅπαντες τὸ πάσχα ἤσθιον· πῶς δ' ἂν πρόβατον ἐνιαυσιαῖον τέλειον ὀλίγοις ἀνθρώποις καταναr-

---

1 Exod. 12, 5 sq. 6 Matth. 26, 2 27 Marc. 14, 17. 18

---

3 ὑπελέλειπτο Ust. 6 οὐκ om. B 9 παρασκευῆς fol. 184[r] ὅτι B 10 οὐκ οἶδεν — 15 πεντεκαιδεκάτην om. B 12 πρώτην — 14 ἀπήρχοντο om. Cord. Ust. 15 ἔμελλον B 17 εἶναι om. Ust. οὕτως ὡς ἐν αὐτῇ πρώτῃ] οὕτως ἐν τῇ πρώτῃ B 19 ἐγένετο B 20 διετηρεῖτο μέχρι] διετηρήτω ἕως B 22 αὐτοῦ ante τοῦ νομικοῦ habet B ‖ πάσχα om. B 23 προσδωκίαν B 24 τῆς τοῦ πάσχα ἡμέρας B 25 ἐν τῇ τρεισκαιδεκάτῃ — 26 νόμου om. B 27 οὖν om. B 30 κατὰ τὸν νόμον ἅπαντες om. B 31 τέλειον ἐν ὀλίγοις B

λίσκειν ἦν δυνατόν; οὐδένα γὰρ αὐτοῖς ἄλλον συνανακεκλίσθαι φασὶ τὰ εὐαγγέλια, οὐδ' ἦν εἰκὸς τοῦ μυστηρίου παραδιδομένου παρεῖναι ἑτέρους πλὴν τοὺς μυσταγωγεῖν τὴν ὑφ' ἡλίου μέλλοντας. οὐκ ἄρα πρώτη τῶν ἀζύμων ἦν ἐκείνη οὐδὲ τοῦ νομικοῦ πάσχα τὰ κείμενα ἦν ἑτοιμασία, ἀλλὰ μόνου δείπνου, ἐν ᾧ τὸ μυστήριον παρεδόθη, ὡς καὶ ⟨ὁ⟩ Ἰωάννης εἶπεν οὕτως ἁπλῶς· 'καὶ δείπνου γενομένου.' ὁμοίως καὶ ὁ Λουκᾶς εἰπών· 'ἦλθεν δὲ ἡ ἡμέρα τῶν ἀζύμων, ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα' μετ' ὀλίγα φησί· 'καὶ ὅτε ἐγένετο ἡ ὥρα, ἀνέπεσεν καὶ οἱ δώδεκα ἀπόστολοι μετ' αὐτοῦ.' τὰ αὐτὰ καὶ ὁ Μάρκος.

Ὅτι μὲν οὖν, εἰ οὕτω νοοῖμεν εἰρῆσθαι τὴν πρώτην ἡμέραν τῶν ἀζύμων, ὡς αὐτὴν τοῦ πάσχα τὴν ἡμέραν δηλοῦν, καὶ αὐτὸς ἕκαστος αὐτῷ τῶν εὐαγγελιστῶν καὶ τοῖς νομικοῖς γράμμασιν ἀσύμφωνος φανεῖται, ἱκανῶς ἐδείχθη. ἀλλὰ καὶ τῷ Ἰωάννῃ πάντες ἐναντιώσονται· φησὶ γὰρ ἐκεῖνος· 'πρὸ δὲ τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς, ὅτι ἦλθεν αὐτοῦ ἡ ὥρα,
145r ἵνα μεταβῇ ἐκ τοῦ κόσμου | τούτου πρὸς τὸν πατέρα, ἀγαπήσας τοὺς ἰδίους εἰς τέλος ἠγάπησεν αὐτούς. καὶ δείπνου γενομένου' καὶ τὰ ἑξῆς διηγεῖται τοῦ δείπνου, ἃ καὶ πρόκειται. πρὸ τῆς ἑορτῆς ἄρα τοῦ νομικοῦ πάσχα καὶ τῶν ἀζύμων τὸ δεῖπνον γέγονεν, οὐχὶ τῇ πρώτῃ τῶν ἀζύμων.

Εἰδέναι γὰρ προσήκει, ὡς οὐδ' αὐτὴν τοῦ πάσχα τὴν ἡμέραν πρώτην τῶν ἀζύμων οἶδεν ὁ νόμος, ἀλλὰ τὴν μὲν τεσσαρεσκαιδεκάτην ἑορτὴν τοῦ πάσχα, τὴν δέ γε πεντεκαιδεκάτην ἑορτὴν τῶν ἀζύμων. καίτοι γε νύκτωρ ἀνὰ μέσον τῶν ἑσπερινῶν τὸ πρόβατον ἤσθιον καὶ τῶν ἀζύμων ἀπήρχοντο· ἀλλ' ὅμως οὐ καλεῖ τὴν τεσσαρεσκαιδεκάτην ἑορτὴν τῶν ἀζύμων ὁ νόμος ἀλλ' ἑορτὴν τοῦ πάσχα, τὴν δὲ μετ' ἐκείνην πεντεκαιδεκάτην ἑορτὴν τῶν ἀζύμων καὶ πρώτην τῶν ἀζύμων. ἐν γὰρ τῷ Λευιτικῷ Μωϋσῆς οὕτως εἶπεν· 'ἐν τῷ πρώτῳ μηνὶ ἐν τῇ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ ἡμέρᾳ τοῦ μηνὸς ἀνὰ μέσον τῶν ἑσπερινῶν πάσχα τῷ κυρίῳ καὶ ἐν τῇ πεντεκαιδεκάτῃ ἡμέρᾳ τοῦ μηνὸς τούτου ἑορτὴ τῶν ἀζύμων τῷ κυρίῳ.' καὶ ἐν τοῖς Ἀριθμοῖς

7 Joh. 13, 2 8 Luc. 22, 7 9 Luc. 22, 14 15 Joh. 13, 1. 2 30 Lev. 23, 5. 6.

1 οὐδένα γὰρ ἄλλον συνανακεῖσθαι αὐτοῖς B || οὐδένα] οὐδὲν Cord. Ust. 5 ἦν om. B 6 ὁ ante Ἰωάννης om. A 6 ἐν ᾧ — 29 πρώτην τῶν ἀζύμων om. B 13 ἕκαστος αὐτῷ A ἕκαστος αὐτῶν Cord. ἕκ. ἑαυτῷ Ust. 15 πάντως Cord. Ust. 30 Μῶσῆς B 31 ἀνὰ μέσων B 33 καὶ ἐν τοῖς Ἀριθμοῖς — p. 219, 3 τούτου ἑορτή om. B

δὲ πάλιν ὁμοίως· ‘καὶ ἐν τῷ μηνὶ τῷ πρώτῳ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ ἡμέρᾳ τοῦ μηνὸς πάσχα τῷ κυρίῳ καὶ τῇ πεντεκαιδεκάτῃ ἡμέρᾳ τοῦ μηνὸς τούτου ἑορτή, ἑπτὰ ἡμέρας ἄζυμα ἔδεσθε.’ οὐκ ἄρα τὸ πάσχα τῶν ἀζύμων ἦν ἑορτή, ἀλλ’ ἡ πεντεκαιδεκάτη τοῦ μηνὸς ἡμέρα. πῶς οὖν τῶν εὐαγγελιστῶν ἕκαστος καὶ ἑαυτῷ καὶ τοῖς λοιποῖς καὶ τοῖς Μωσαϊκοῖς ἀσύμφωνος ἤμελλεν εἶναι ἑνὸς ὄντος τοῦ ἁγίου πνεύματος τοῦ διὰ πάντων λαλήσαντος, εἰ ἁπλῶς οὑτωσὶ τῇ πρώτῃ τῶν ἀζύμων ἀκούοιμεν, ἐν ᾗ ἐσθίειν ἄζυμα ἤρχοντο, ἥτις ἦν ἡ πεντεκαιδεκάτη; προδηλοτάτη γὰρ ἡ τῶν πραγμάτων ἀσυμφωνία καὶ οὐκ ἀμφίβολος. αὐτὸ δὲ τοῦτο μάλιστα πείθειν ἱκανόν, ὅτι οὐκ ἂν ἐν τοῖς οὕτως ὁμολογουμένοις ἀντιφθέγγεσθαι ἤμελλον· διὸ τὸ οὕτως ἄλογον διεγείρει πρὸς ζήτησιν τὸν ἡμέτερον νοῦν, τί ἂν εἴη τῶν γεγραμμένων τὸ βούλημα· καλῶς οὖν καὶ ἀληθῶς τινες πρώτην τῶν ἀζύμων ἀκούουσι τὴν πρὸ τῶν ἀζύμων ἡμέραν· οὕτω γὰρ ἑαυτοῖς συμφωνήσουσι πάντες καὶ αὐτὸς ἕκαστος ἑαυτῷ. σκόπει γὰρ οὕτως· ὁ Χριστὸς παρὰ τῷ Ματθαίῳ φησίν· ‘οἴδατε, ὅτι μετὰ δύο ἡμέρας τὸ πάσχα γίνεται.’ δύο δὲ πρὸ τοῦ πάσχα ἡμέραι ἡ δωδεκάτη τοῦ μηνός ἐστι καὶ ἡ τρεισκαιδεκάτη, ὧν οὐδετέρα οὐδὲ πάσχα ἐστὶν οὐδὲ ἀζύμων ἡμέρα. εἰ μὲν οὖν ἐν τῇ δωδεκάτῃ τοῦτο προείρηκεν ὁ Χριστός, ‘μετὰ δύο’ φησὶν τήν τε ἐνεστῶσαν δωδεκάτην, ἐν ᾗ ταῦτα ἔλεγε, καὶ τὴν μετ’ αὐτὴν τρεισκαιδεκάτην· εἰ δὲ ἐν τῇ ἑνδεκάτῃ τοῦτο εἴρηκε, τὰς μετ’ αὐτὴν δύο φησὶν ἡμέρας. ἐμοὶ δὲ τὸ πρότερον ἀληθέστερον εἶναι δοκεῖ. τὴν δωδεκάτην γὰρ ἐν Βηθανίᾳ ἦν παρὰ Σίμωνι τῷ λεπρῷ. πότε μὲν οὖν προείρηκεν τοῦτο ὁ Χριστός, ἴσως ἀμφίβολον· τὸ δὲ ‘μετὰ δύο ἡμέρας’ οὐδεμίαν ἔχει ζήτησιν, ὅτι τὴν δωδεκάτην λέγει καὶ τὴν τρεισκαιδεκάτην, μεθ’ ἃς ἦν τὸ πάσχα, ἥτις ἐστὶν ⟨ἡ⟩ τεσσαρεσκαιδεκάτη· τῇ δὲ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ ἀνὰ μέσον τῶν ἑσπερινῶν τὸ πρόβατον ἤσθιον καὶ τῶν ἀζύμων ἀπήρχοντο, ἐν οὐδεμιᾷ δὲ τῶν πρὸ ταύτης. καὶ Μάρκος οὖν τὰ αὐτὰ τῷ Ματθαίῳ | λέγων· ‘ἦν 145v *δὲ τὸ πάσχα καὶ τὰ ἄζυμα μετὰ δύο ἡμέρας’ δῆλός ἐστι τὴν δωδεκάτην καὶ τρεισκαιδεκάτην πρὸ τῶν ἀζύμων εἶναι λέγων· πῶς οὖν εὐθέως τὴν τρεισκαιδεκάτην πρώτην τῶν ἀζύμων λέγειν ἤμελλεν εἰπών· ‘καὶ τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῶν ἀζύμων, ὅτε τὸ πάσχα*

1 Num. 28, 16. 17   18 Matth. 26, 2   32 Marc. 14, 1   36 Marc. 14, 12

1 locum e Numeris citatum om. Cord.   3 *οὐκ ἄρα* — p. 221, 24 *τῷ κυρίῳ* om. B   8 *τὴν πρώτην* Ust.   15 *πρὸ*] *πρὸς* Cord.   24 *τὸ* ante *πρότερον* om. Cord.   29 *ἡ* om. A   33 *δῆλόν ἐστι* Cord.

ἔθυον, λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ· ποῦ θέλεις ἀπελθόντες ἑτοιμάσωμεν, ἵνα φάγῃς τὸ πάσχα;' ἥτις ἦν τοῦ μηνὸς τρεισκαιδεκάτη· προειρηκὼς οὖν· 'ἦν δὲ τὸ πάσχα καὶ τὰ ἄζυμα μετὰ δύο ἡμέρας' πῶς ἤμελλεν εὐθὺς πρώτην τῶν ἀζύμων αὐτὴν εἶναι λέγειν ὁμολογουμένης οὔσης καὶ παρ' αὐτὰ τῆς ἐναντιολογίας τε καὶ τοῦ ψεύδους; καλῶς ἄρα εἶπον, ὅτι πρώτην φησὶ τῶν ἀζύμων τὴν ὄπιθεν αὐτῶν πρώτην, ὡς εἰ καὶ τὴν δωδεκάτην δευτέραν πρὸ τῶν ἀζύμων λέγοις ἄν· ὡς γὰρ μία τῶν σαββάτων ἡ μετὰ τὸ σάββατον πρώτη καλεῖται, οὕτως εἴποις ἂν καὶ τὴν πλησιάζουσαν ὄπιθεν τῷ σαββάτῳ τουτέστιν τῆς ἑβδομάδος ἕκτην, πρώτην τοῦ σαββάτου, τουτέστιν πρὸ τοῦ σαββάτου. ὁμοίως οὖν καὶ τὴν πρὸ τῶν ἀζύμων εὐθὺς πρώτην τῶν ἀζύμων εἰρήκασιν οἱ εὐαγγελισταί.

Ὁ δὲ Λουκᾶς σαφέστερον εἶπεν· 'ἦλθεν δὲ ἡ ἡμέρα τῶν ἀζύμων, ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα' τουτέστιν ἤγγικεν. τὰς γὰρ πλησιαζούσας ταῖς ἐλπιζομέναις τοῖς ἐκείνων καλοῦμεν ὀνόμασι· τὸν πλησιάζοντα τῷ ἔαρι καιρόν· ἦλθεν, φαμέν, τὸ ἔαρ· καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων καιρῶν ὁμοίως· τὸν πλησιάζοντα τῷ τοκετῷ τῆς κυούσης καιρόν· ἦλθεν, φαμέν, τοῦ τεκεῖν ὁ καιρός, οὐκ αὐτὴν πάντως ἐκείνην τοῦ τοκετοῦ τὴν ἡμέραν ἢ τὴν ὥραν λέγοντες, ἀλλὰ τὸν αὐτῇ πλησιάζοντα. οὕτως οὖν ἐγγίζοντος τοῦ πάσχα 'ἦλθεν ἡ ἑορτὴ τοῦ πάσχα καὶ τῶν ἀζύμων' εἴρηκε, τουτέστιν ἐπλησίαζεν. ἦλθεν ὁ ἄμητος, ἦλθεν ἡ φυτεία, ἦλθεν ὁ καιρὸς τοῦ πλοῦ· καὶ ἐπὶ πάντων τῶν τοιούτων ὁμοίως, οὐ πάντως αὐτὸν ἐκεῖνον ἀκριβῶς ἐληλυθέναι λέγοντες τὸν καιρὸν ἀλλὰ τὸν πλησιάζοντα τῷ προσδοκωμένῳ· τῇ ἐφέσει γὰρ τοῦ παρεῖναι τὸν ζητούμενον καιρὸν ὡς αὐτὸν ἤδη παρόντα ἐκεῖνον τὸν αὐτοῦ πλησίον ὀνομάζομεν. καὶ ἐκ τοῦ ἐναντίου τὸν τοῖς δεινοῖς πλησιάζοντα καιρὸν ὑποτρέμοντες τὴν αὐτῶν φοβερὰν παρουσίαν ὡς ἤδη παρόντα φανταζόμενοι καὶ πρὶν ἐλθεῖν 'ἦλθον' φαμὲν 'τὰ δεινά, ἦλθον οἱ πολέμιοι, ἦλθον αἱ ὠδῖνες τοῦ θανάτου, ἦλθεν τὸ γῆρας.' καὶ τί μοι δεῖ πλειόνων; αὐτὸς ὁ Ἰωάννης τοῦτο σαφῶς ἐδίδαξεν εἰπών· 'εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς, ὅτι ἦλθεν αὐτοῦ ἡ ὥρα, ἵνα μεταβῇ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου πρὸς τὸν πατέρα.' τοῦτο δὲ ἔλεγεν, ὅτε τὸ δεῖπνον ἦν· ἀπέθανε δὲ τῇ ἑξῆς, εἰ ταύτην λέγει μετάβασιν, εἰ δὲ τὴν εἰς οὐρανοὺς

15 Luc. 22, 7 33 Joh. 13, 1

2 ἑτοιμάζωμεν Cord. Ust. || ἥτις — 3 τρεισκαιδεκάτη om. Cord. Ust. 10 ὄπισθεν Ust. 23 ἐπλησίαστεν A Cord. ἐπλησίασε Ust. 26 προσδοκομένῳ A Cord. προσδοκουμένῳ Ust.

ἄνοδον, ‛ἦλθεν’ εἶπεν τὴν μετὰ τεσσαράκοντα καὶ πλείονας ἐσομένην· ὥστε τὸ ‛ἦλθεν’ φησὶν ἀντὶ τοῦ ἤγγικεν. οὕτως καὶ ὁ Λουκᾶς ἐν τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ εἶπεν· ‛ἦλθεν δὲ ἡ ἡμέρα τῶν ἀζύμων, ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα.’ ὥστε ὁμοίως τῷ Ἰωάννῃ τὸ ‛ἦλθεν’ ἀντὶ τοῦ ἤγγικεν εἶπεν.

Τούτου λελυμένου καὶ τὸ ἑξῆς προφανὲς ‛ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα’· οὐκ ἐν τῇ εἰρημένῃ | πρώτῃ τῶν ἀζύμων 146r τουτέστι τῇ πρὸ τῶν ἀζύμων, ἀλλ’ ἐν αὐτῇ τῇ τῶν ἀζύμων, ἐν ᾗ ὁ ἀμνὸς ἐθύετο. εἶπον γάρ, ὅτι ἀπὸ ἕκτης ὥρας τῆς τεσσαρεσκαιδεκάτης ἡμέρας πᾶς ζυμωτὸς ἄρτος ἐξηφανίζετο.

Πάντων οὖν τῶν δοκούντων ἀντιπίπτειν λυθέντων ἀληθέστατον ἐδείχθη λοιπόν, ὅτι μὴ τὸ τυπικὸν καὶ νομικὸν πάσχα ἐν τῷ μυστικῷ δείπνῳ μετὰ τῶν μαθητῶν ἔφαγεν ὁ Χριστός, τὸ τῆς παλαιᾶς λέγω διαθήκης, ἀλλὰ τὸ ἴδιον καὶ ἀληθινὸν τὸ τῆς καινῆς διαθήκης· ‛πᾶν γὰρ παλαιούμενον καὶ γηράσκον ἐγγὺς ἀφανισμοῦ.’ τῇ καινῇ τοίνυν διαθήκῃ παρούσῃ δικαίως ἡ παλαιὰ ὑπεχώρει.

Ἐντεῦθεν καὶ ἕτερον ἡμῖν συνευπόρηται ἀλλαχοῦ δεδειγμένον ἱκανῶς, ὅπερ συντόμως ὑπομνήσω νῦν, ὡς οὐ τὴν νύκτα Μωϋσῆς τῇ μετ’ αὐτὴν συναποδίδωσιν ἡμέρᾳ, καθά τισιν ἔδοξεν, ἀλλὰ τῇ πρὸ αὐτῆς, τοῦτο δὲ καὶ ἐκ τῶν ἀναγνωσθέντων νῦν τοῦ Λευιτικοῦ φανερόν· ‛ἐν τῷ πρώτῳ μηνὶ’ φησὶ ‛ἐν τῇ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ ἡμέρᾳ τοῦ μηνὸς ἀνὰ μέσον τῶν ἑσπερινῶν πάσχα τῷ κυρίῳ καὶ ἐν τῇ πεντεκαιδεκάτῃ ἡμέρᾳ τοῦ μηνὸς τούτου ἑορτὴ τῶν ἀζύμων τῷ κυρίῳ’, εἰ οὖν ἐθύετο μέν, ὡς ὁ νόμος λέγει, πρὸς ἑσπέραν τῇ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ τὸ πρόβατον, ἠσθίετο δὲ ἀνὰ μέσον τῶν ἑσπερινῶν τουτέστι μέσην νύκτα, ὅτε καὶ τὰ πρωτότοκα τῶν Αἰγυπτίων ἀπώλετο, τὴν δὲ τεσσαρεσκαιδεκάτην ἡμέραν καὶ αὐτὸν τοῦτον τὸν καιρὸν πάσχα τῷ κυρίῳ καὶ ἑορτὴν ὀνομάζει τοῦ πάσχα, πᾶσιν οἶμαι δῆλον, ὅτι τῇ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ ἡμέρᾳ τὴν μετ’ αὐτὴν νύκτα προσῆψε. τὴν γὰρ μετὰ τὸ πάσχα πεντεκαιδεκάτην ἑορτὴν τῶν ἀζύμων ὠνόμασεν, οὐχὶ τοῦ πάσχα ἑορτήν. εἰ δὲ ἡ νὺξ τῆς ἐπιούσης ἦν ἡμέρας, ἐν ᾗ τὸν ἀμνὸν ἤσθιον, πάντως ἂν τὴν πεντεκαιδεκάτην ἑορτὴν ἐκάλει τοῦ πάσχα δικαίως. ἐν οἷς οὖν διέστειλε

---

3 Luc. 22, 7 15 Hebr. 8, 13 18 ἀλλαχοῦ cf. de op. m. II 22 22 Lev. 23, 5. 6

---

18 συνευπορεῖται Ust. 23 ἀνὰ μέσων B 28 ἀπώλοντο B 30 καὶ ante ἑορτὴν om. B 33 εἰ] ἡ B 34 ἦν om. B

τὰς δύο τῶν ἑορτῶν ἡμέρας καὶ τὴν μὲν τοῦ πάσχα ἑορτὴν τῇ τεσσαρεσκαιδεκάτῃ δίδωσιν, τὴν δὲ τῶν ἀζύμων ἑορτὴν τῇ πεντεκαιδεκάτῃ, περιφανέστατον ἂν εἴη λοιπόν, ὡς ἡ νύξ, ὅτε τὸ πρόβατον ἤσθιον, τῆς τεσσαρεσκαιδεκάτης ἐστὶ τοῦ μηνός, οὐ τῆς πεντεκαιδεκάτης.

Ὅσα δὲ τούτῳ προσάντη ἔδοξεν εἶναί τισιν, ἐξηγούμενοι τὸ ʽἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα μία᾽ διελύσαμεν.

---

7 Gen. 1, 5

---

3 περιφανέστατα B 6 τούτων πρόσαντες ἐδοξέ τισιν B 7 A in fine titulum totius disputationis iteravit: ὅτι τῇ τρεῖς καὶ δεκάτῃ τῆς σελήνης πρὸ μιᾶς τοῦ νομικοῦ πάσχα τὸ μυστικὸν τοῦ κ̅υ̅ γέγονε δεῖπνον. καὶ ὡς οὐ τὸν ἀμνὸν τότε μετὰ τῶν μαθητῶν ἔφαγεν ὁ χ̅σ̅: —

Index locorum scripturae sacrae.

A. Vetus testamentum.

B. Novum testamentum.

Index nominum.

Index verborum.

VITA.

Natus sum Carolus Augustus Walter mensis Maii die tertio anni huius saeculi LXXVI in urbe Bremerhaven patre Christopho, quem iam quinto aetatis anno morte ereptum vehementer doleo, matre Mathilda e gente Rumpiana. Fidem profiteor evangelicam. Primis litterarum elementis instructus ab anno 1885 gymnasium urbis nostrae per decem annos frequentavi, atque semper praeceptoribus carissimis cum aliis tum Paulo Mohr directori illustrissimo gratiam habebo, quod tantam antiquitatis admirationem mihi moverunt. Maturitatis examine exacto vere anni 1895 Jenam profectus sum, ubi usque ad hunc diem et philologicis et historicis studiis operam dedi: docuerunt me viri doctissimi Goetz, Gelzer, Hirzel, Lorenz, Eucken, Liebmann, Liebenam, Ehrhardt, Mentz. Per unum semestre proseminarii, per sexies sex menses seminarii philologorum sodalis fui, item historicorum seminariorum exercitationibus Gelzero, Lorenzio, Liebenamo praesidibus habitis interfui. Omnibus quorum institutione usus sum ex animo ago gratias quam maximas.